

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА
ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
ЖАЛАЛ-АБАД ШААРЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
ТАЖИК УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кенеш

Кол жазма укугунда

УДК. 330.564.2. (083.41) (05)

РАХИМОВ ГАЙРАТ МАХМАДЮНУСОВИЧ

**БАЗАР ЭКОНОМИКАСЫНЫН ШАРТЫНДА КАЛКТЫН КИРЕШЕЛЕ-
РИНИН ТҮЗҮЛҮҮСҮНҮН ЖАНА ИШТЕТҮҮСҮНҮН УЮШТУРУУ-
ЭКОНОМИКАЛЫК МЕХАНИЗМИ
(Таджикистан Республикасынын материалында)**

Адистиги 08.00.05 - Экономика жана эл чарбасын башкаруу

(эмгек экономикасы)

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу
үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Душанбе - 2017

Диссертациялык иш Таджикистан мамлекеттик коммерция университети-
нин менеджмент жана эмгек экономикасы кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчиси:

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич
экономика илимдеринин кандидаты, до-
цент

Расмий оппоненттер:

Давлатзода Кудрат Камбар экономика
илимдеринин доктору, профессор

Пулатова Гулнара Тулановна
экономика илимдеринин кандидаты, до-
цент

Жетектөөчү мекеме:

Тажик Республикасынын эмгек, миграция
жана калктын иш менен камсыздоо
министрлигинин “эмгек, миграция жана
калктын иш менен камсыздоо илимий-
изилдөө” мамлекеттик мекемеси

Диссертациялык иш 2018-жылдын 26-январында саат 14-00дө Жалал-Абад эл аралык университетинин, Ош мамлекеттик университетинн жана Тажик улуттук университетинин алдындагы экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча өтө турган К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кенешинде К.Ш. Токтомаматов атындагы илим изилдөө, иштеп чыгуу жана инновация борборунда корголот. Дареги: Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Женижок көчөсү, 30.

Диссертация менен Жалал-Абад шаарындагы Эл аралык университетинин илимий китепканасында таанышууга болот. Дареги: Жалал-Абад шаары, Женижок көчөсү, 30.

Автореферат 2017-жылдын “__” декабрында таркатылды.

**К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык
кенешинин окумуштуу катчысы,
э.и.к.:**

Маткеримова А.М.

1. ИШКЕ ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Тажик Республикасындагы жүргүзүлүп жаткан заманбап реформалар коомдун социалдык түзүлүшүндө радикалдуу өзгөрүүлөр менен мүнөздөлөт. Алардын негизгилеринин бири болуп адамзаттын материалдык жана руханий керектөөсүнө социалдык багыттагы канааттандыруу менен базар экономикасынын шартына ылайыкталган светтик, укуктук жана демократиялык мамлекетти куруу болуп эсептелет.

Мамлекеттин экономикалык өнүгүү абалы жана адамдардын жыргалчылыгын өстүрүүдөгү улуттук экономиканын макроэкономикалык көрсөткүчтөр системасында эң негизги параметрлеринин бири болуп калктын кирешеси жана алардын жашоо деңгээли эсептелет. Ошондуктан, кирешелерди, жашоо деңгээлди жана калктын жыргалчылык жашоосун өстүрүүгө ылайыкталган иш-чаралар топтомун иштеп чыгуу жана аларды ишке ашыруу базар экономикасынын иштөө шартында эң негизги милдеттердин бири болуп. Бул милдетти чечүү мамлекет тарабынан жүргүзүлгөн эффективдүү социалдык-экономикалык саясаттан көз каранды.

Анализ көргөзгөндөй, мурдагы Союздук республикалардын экономикалык кайра түзүлүүсүндөгү баштапкы этаптарында социалдык-экономикалык процесстерди жөнгө салууда мамлекеттик башкаруу органдарынын ролу азайган. Бул көрүнүш теңдештирүү принцибине таянган кирешелерди пландуу бөлүштүрүүдөн ыңгайлуу базар бөлүштүрүүсүнө өтүүдө калктын реалдуу кирешелеринин азайгандыгы байкалган, жыргалчылык жана тейлөө керектөөсүнүн түзүмдөрү төмөндөгөн. Мындай жагдай кедейчиликтин деңгээлинин өсүшүнө, кирешелердин дифференцирленүүсүнө жана калктын жашоо деңгээлинин төмөндөшүнө алып келген.

Жогорудагыларды эске алуу менен калктын кирешелеринин түзүлүүсүнүн жана жөнгө салынуусунун эффективдүү механизмдерин иштеп чыгуу суроолору актуалдуулукту туудурат. Коомдун ар бир мүчөсүнүн кирешелери калктын жашоо абалынын негизги факторы болуп эсептелүү менен элдин керектөөсүнүн материалдык жана руханий канааттануусунун потенциалын түзөт.

Мендай терс тенденцияны жеңүүдө жана экономикалык курстун өзгөрүүсүндө базар экономикасы комплекстүү теориялык мамилеге, формаларга, методдорго жана кирешелерди жөнгө салууда эффективдүү экономикалык жана социалдык принциптерге тиешелүү мүмкүнчүлүктөргө ээ.

Калктын кирешелеринин түзүлүү булактарын изилдөө зарылдыгы, алардын жакшыртуу механизмдеринин зарылдыгы жана бул маселе боюнча теория-методологиялык изилдөөнүн жетишсиздиги диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугун аныктайт.

Диссертациялык теманын илимий программалар менен байланышы. Диссертациялык илимий изилдөө жана изилдөөнүн жыйынтыгы төмөндөгүдөй ири программалар менен байланышы бар: Тажик Республикасынын Өкмөтүнүн 2016-жылдын 01 октябрында №392 бекитилген «Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 гг.» токтому менен; 2017-жылдын 25-февралындагы №105 Тажик Республикасынын эмгек, миграция жана иш менен камсыздоо министрлиги менен Россия Федерациясынын эмгек жана социалдык коргоо министрлигинин ортосундагы проект; Тажик Республикасынын базар экономикасына өтүүдөгү 2005-2020 жылдардагы калкты социалдык коргоо Программасы менен; 2025 жылга чейинки аралыктагы Тажик Республикасынын калкынын кедейликти жоюу мамлекеттик стратегиясы Проектиси менен; пункт 2.1. «Кедейчиликти жоюу: учурдагы статусу, динамикасы жана жашоо деңгээлин изилдөө жыйынтыгы; пункт 6.2. «Бюджеттик мекемелердеги жумушчулардын айлык акысын жогорулатуу»; пункт 6.3. «Социалдык камсыздоо системасын өркүндөтүү», 2025 жылга чейинки аралыктагы Тажик Республикасынын калкынын жашоо деңгээлин көтөрүү стратегия Проектиси менен: пункт 4.1. «Социалдык коопсуздукту бекемдөө жана калкты иш менен камсыздоо», пункт 4.3. «Социалдык саясат жана калктын жашоо деңгээлин

жакшыртуу” проектиси, жана Тажик Республикасынын базар экономикасына өтүүдөгү 2005-2015 жылдардагы калкты социалдык коргоо Программасы менен: пункт А; Д; Л.

Проблеманын изилденүү денгээли. Калктын кирешелерин түзүлүү, иштетүү жана жөнгө салуу көйгөйлөрү боюнча теория методологиялык изилдөөлөр төмөнкү чет элдик, Россиялык жана Ата-Мекендик окумуштуулардын эмгектеринде кездешет: Т. Мэн, А. Монкретъен, Дж. Стюарт, Ф. Кенэ, А. Тюрго, У. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, К. Маркс, Ф. Энгельс, Дж. Б. Кларк, А. Пигу, А. Маршалл, М. Фридман, Ф. Хайек, Д. Гэлбрейт, Д. Норт, Дж. Кейнс, Д. Нортхауза, П. Самуэльсона, Р. Хикса и других, ученых экономистов стран СНГ Л. Абалкина, В. Майера, Н. Римашевской, В. Роговина, С. Аникеева, К. Вальтуха, Н. Волгина, А. Котлер, Д. Мещерякова, Ю. Одегова, Ю. Пешехонова, Б. Ракитского, Л. Ржаницыной, К.С. Кулиничевой, А.З. Зулпукарова, А. Карыбековой, Ш.К. Ишембаевой, Г.М. Маматурдиева, А.О. Кыбыраева, У.Ж. Эргешбаева, М.Ш. Бегимкулова и других, а также отечественных ученых: А.Дж. Джабборов, С.Дж. Комилова, М. Нурмахмадова, Д.Б. Кадырова, М.Р. Кошеновой, Д.С. Амоновой, Т.Дж. Усмановой, Р.У. Ульмасова, Ш. Дустбоева, А.А. Мирзоалиева, О.М. Курбонмуродовой, Х.М. Умарова, Ш. Закировой, С. Ашурова и др.

Жогорудагылар менен бирге, базар экономикасына өтүүдө калктын кирешелерин түзүлүү, иштетүү жана жөнгө салуунун кээ бир суроолору толугу менен изилденбеген.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты болуп калктын кирешелерин түзүлүү, иштетүү жана жөнгө салуунун суроолору, кирешени бөлүштүрүүнүн механизмдерин иштеп чыгуу, жаңы социалдык-экономикалык шартта илимий-практикалык сунуштамаларды иштеп чыгуу.

Максатка жетүү үчүн автор төмөнкү негизги **милдеттерди** карайт:

- калктын кирешелеринин изилдөө маңызынын, мазмунун жана түзүмүнүн методологиялык тараптан анализдөө;
- киреше алуунун негизги булагы катары эмгек базарын жана калктын жумуш менен камсыз болуусун изилдөө;
- калктын акчалай кирешелеринин жана чыгашаларынын түзүлүү процессинин жана иштетүүсүн баалоо жана талдоо;
- инновация экономика шартында киреше алуунун негизги булагын жана факторлорун иликтөө;
- Тажик Республикасынын калкынын кирешелеринин өзгөрүү тенденцияларын баалоо жана алардын түзүлүү жана иштетүү өзгөчөлүгүн баалоо;
- заманбап шартта калктын кирешелеринин жана жашоо денгээлин жакшыртуунун мамлекеттик колдоо перспективалык багыттарын аныктоо.

Изилдөөнүн объектиси болуп Тажик Республикасынын калкынын жашоо денгээлин көтөрүү үчүн акчалай кирешелерин түзүлүү жана иштетүү процесстери жана аларды жөнгө салуу механизмдери.

Изилдөөнүн предмети болуп базар экономикасынын шартында акчалай кирешелерин түзүлүү жана иштетүү процесстеринин теориялык, методологиялык, социалдык жана экономикалык топтомдору эсептелет.

Диссертациялык изилдөөнүн областы Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин ЖАКтын 08.00.05 - Экономика жана эл чарбасын башкаруу (эмгек экономикасы) адистигинин шифринин пспортуна дал келет: 5.1. Эмгек экономикасынын теориялык жана методологиялык негиздери; социалдык-эмгектик мамилелердин теория жана концепциясын өнүктүрүү (жумуш берүү теориясы, эмгек базары, эмгекти башкаруу ж.б.у.с.), 5.5. Эмгек базары, анын иштөөсү жана өнүгүүсү, түзүлүшү жана сегменттациясы (эл аралык, улуттук, регионалдык, ички фирмалык ж.б.); калктын жумуш менен камсыздалышы (түзүлүү формалары жана түрлөрү); жумушсуздук (негизги түрлөрү жана формалары, социалдык-экономикалык натыйжалары, минимизация жолдору), 5.12. калкты социалдык камсыздоо, социалдык каржылоо жана социалдык коргоо көйгөйлөрү, камсыздоо типтери жана формалары; пенсиялык система жана аларды өнүктүрүү перспективалары, 5.17. Калктын жашоо денгээли

жана сапаты - методологиялык, теориялык жана практикалык суроолору, аларды жакшыртуу жолдору. Кирешелер жана керектөөлөр, калктын казынасы жана топтоосу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы заманбап шарттардагы калктын социалдык-экономикалык жыргалчылык жашоосунун жакшыртуу стратегиясынын приоритеттүү багыттары катары атайын белгилөөдө кирешелерди жана калктын жашоо деңгээлин жогорулатууда теория-методологиялык негиздерди иштеп чыгуу жана аны ишке ашыруу эсептелет. Илимий жаңылыктын эң негизгилерине төмөндөгүлөрдү киргизсек болот:

- калктын кирешелери экономикалык мааниси ачылган. Автордун оюу боюнча калктын кирешелери бир тараптуу эмес, жалпы эки тараптуу экономикалык мамилелерде каралаган: биринчиси жаңы түзүүдөгү бааны бөлүштүрүү болсо, экинчиси акчалай каражаттын көлөмү катары каралган;

- экономикалык мамилелер субъектилери конкреттештирилген, кирешелерди бөлүштүрүү мамилелери түзүлгөн жана субъекттердин түзүмүнө жараша өзгөчөлүгү көргөзүлгөн: калк категориясы - индивидуумдар, калк - ишкана, калк - мамлекет;

- калктын кирешелеринин түзүлүүсүнүн механизмдеринин өзгөчөлүгү аныкталган, базар экономикасынын шартында кирешени көбөйтүү үчүн эмгек базары жана жумуш менен камсыздоо негизги фактору катары каралган, мындан сырткары калктын жашоо шартын түзүүдөгү жашоонун деңгээли жана сапаты такталган;

- экономикалык мамилелерде калктын кирешелеринин түзүлүүсүнүн механизмдеринин колдонуусунун методдору, ыкмалары, нормалары дана эрежелер топтомдору илимий негизделген жана сунушталган жана ошол механизмдин мааниси аныкталган, өзгөчөлүгү белгиленген, теориялык модели сунушталган;

- Тажик Республикасынын калкынын кирешелеринин мамлекеттик жөнгө салуу институтционалдык базадагы негизги багыттары негизделген. Алар калктын кирешелерине таасирин тийгизүүчү маанилүү методдорду, формаларды, аспаптарды өзүнө камтыйт;

- Тажикистандын экономикасында экономиканын өсүү темпи менен адамзаттын өсүү деңгээлинин ортосунда көрүнүктүү жарака орун алгандыгы аргументтештирилген, акыркы 10 жылдагы реалдуу ИДПнын позитивдүү өсүү тенденциясы мамлекеттеги жана региондогу калктын жашоо деңгээлин оң трансформациялоону толук камсыздай албагандыгын айгинелейт;

- Тажик Республикасындагы калктын жашоо деңгээли жана калктын жанга эсептелген ИДПнын, орточо номиналдык айлык акы, жана жумуш менен камсыз болуу көрсөткүчтөрүнүн өз ара байланышкан экономика-математикалык модель иштелип чыккан.

Илимий изилдөөнүн практикалык мааниси. Диссертациялык иште заманбап шартта калктын жашоо деңгээлинин жана кирешелерди жогорулатуу көйгөйлөрүн чечүүгө багытталган теориялык жоболор илимий негизделген жана практикалык сунуштар берилген. Илимий изилдөөнүн практикалык мааниси болуп иштеги негизги жоболор калктын жашоо деңгээлин көтөрүүдө жана кирешелердин түзүлүү механизмдерин өркүндөтүүдө жана баалоодо Республикалык жана жергиликтүү деңгээлде колдонулат. Мындан сырткары, мамлекеттик статистикалык органдарга калктын акчалай кирешелерин түзүмүн жана деңгээлин аныктоодогу маалыматтарда толуктайт жана тактайт.

Иштелип чыккан экономика-математикалык модель жана и Тажикистан улуттук экономикалык өзгөчөлүгүндөгү калктын жашоо деңгээлин аныктаган көрсөткүчтөрдүн топтому Тажик мамлекеттик коммерция университетиндеги «Экономикалык теория», «Микроэкономика», «Макроэкономика», «Эмгек экономикасы», «Персоналды башкаруу», «Эмгек экономикасы жана социология», «Менеджмент», «Эмгек акыны уюштуруу жана нормалоо» окуу курстарын окутууда жана атайын курстардагы актуалдуу көйгөйлөрдү чечүүдө кеңири колдонулат.

Алынган жыйынтыктардын экономикалык мааниси Тажикистан заманбап экономикасынын калкынын кирешелеринин түзүлүүсүнүн мыйзам ченемдүүлүгүн жана өзгөчөлүгүнүн эске алуу менен экономикалык теориядагы калктын кирешелери жана алардын түзүлүү механизмдеринин илимий концептуалдык жоболорунун кеңейтилип каралган. Калктын кирешелеринин түзүлүүсүнүн жана иштетүүсүнүн методологиялык

анализинин негизинде кирешелердин пайда болуу негиздеринин экономикалык мамилесинин мааниси аныкталган. Алдардын түрү боюнча классификация сунушталган, ар бир үй-чарбадагы кирешелердин абалы жана иштетилиши улуттук счеттор системасы анализденген жана колдонулган. Калктын кирешелеринин 4 бөлүктүү системасы бекитилген. Алар: ички-фирмалык, базардык, көмүскө жана мамлекеттик механизмдер. Кирешелердин түзүлүү механизминин экономикалык модельдери негизделген жана сунушталган.

Коргоого алып чыгылуучу диссертациянын негизги жоболору:

1. улуттук экономиканын базар шартына трансформацияланышында “Калктын кирешеси”, “эмгек базары” жана “жумуш менен камсыздоо” түшүнүгүндөгү экономикалык категориялары теориялык жактан системалаштырылган жана автордук күз караш менен аныкталган;

2. экономикалык мамилелерде калктын кирешелеринин түзүлүүсүнүн механизмдеринин колдонуусунун методдору, ыкмалары, нормалары дана эрежелер топтомдору илимий негизделген жана сунушталган жана ошол механизмдин мааниси аныкталган, өзгөчөлүгү белгиленген, теориялык модели сунушталган;

3. Тажик Республикасынын калкынын кирешелеринин мамлекеттик жөнгө салуу институтционалдык базадагы негизги багыттары негизделген. Алар калктын кирешелерине таасирин тийгизүүчү маанилүү методдорду, формаларды, аспаптарды өзүнө камтыйт;

4. Тажикистандын экономикасынын өзгөчөлүгүн эске алуу менен кирешелердин баалоо методологиялык негиздерин изилдеген жыйынтыктар жана алардын көрсөткүчтөрүнүн классификациясы каралган. Калктын жашоо деңгээлинин өзгөрүү тенденцияларына жана социалдык-экономикалык тарнсформациялоо үчүн шарттарды өнүктүрүү керектиги айтылат. экономиканын өсүү темпи менен адамзаттын өсүү деңгээлинин ортосунда көрүнүктүү жарака орун алгандыгы эффективдүү кайра өндүрүү процессин жакшыртууну талап кылат.

5. Тажикистандын экономикасы базар шарттарына өтүү этаптарындагы реалдуу шарттагы иштөөсүнө таасирин тийгизүүчү жана калктын кирешелери менен жашоо деңгээлинин жалпы сапаттык баалоосунун өз ара байланышы каралган.

6. Тажик экономикасынын базар шартына трансформациялоодо калкынын кирешелеринин жана жашоо деңгээлин жакшыртуудагы приоритеттүү багыттагы мамлекеттик жөнгө салуу аныкталган. Экономиканын өнүгүүсүндө жана жашоо деңгээлин жакшыртуудагы фактор катары мамлекеттик кирешелер саясатын өркүндөтүү жолдору каралган.

Изилдөөчүнүн жеке салымы. Автордун жеке салымы болуп изилдөөнүн максатын, предметин жана объектисин, милдеттерин жана алардын чечүү жолдору, теориялык жана методикалык жоболорду колдонууга жеткирүү стадиясы, Тажик Республикасынын базар экономикасынын шартында калкынын кирешелеринин түзүлүүсүнүн жана иштетилүүсүнүн уюштуруу- экономикалык механизминин изилдөөнүн методологиялык жоболорунун праттикалык ишке ашуусун иштеп чыгуу саналат.

Изилдөөнүн жыйынтыгын апробациялоо. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары, иштелип чыккан сунуштар жана көрсөтмөлөр Россия-Тажик (Славян) университетиндеги экономикалык теория кафедрасында көрсөтүлдү жана колдоо алды. Мындан сырткары, «Социально-экономические проблемы оптимизации рынка занятости и трудовой миграции в условиях устойчивого экономического развития» (2010) аталыштагы эл аралык илимий - практикалык конференцияда, «Присоединение Республики Таджикистан к ВТО: основные приоритеты и задачи» (2011) региондор аралык жаш окмуштуулар жана адистердин илимий-практикалык конференциясында; «Инновационная геополитика стратегических ресурсов: проблемы и перспективы роста» (2013) республикалык жаш окмуштуулар жана изилдөөчүлөр илимий-практикалык конференциясында, «Проблемы устойчивого роста экономики Республики Таджикистан» (2014) жаш окмуштуулар жана адистердин илимий-практикалык конференциясында; «Проблемы устойчивого социально-экономического развития в условиях глобализации» Худжанддагы II- эл аралык конференцияда (2013), «Экономи-

ческие реформы в Таджикистане» Душанбе шаарындагы эл аралык конференцияда (2013) жана жылда өткөрүлүүчү (апрельде) илимий - практикалык конференцияда апробацияланган (2011-2017 гг.).

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары Тажик Республикасынын эмгек, жумуш менен камсыздоо жана калктын миграциясы министрлигинин эмгек жана калкты жумуш менен камсыздандыруу Агенствосунун Душанбе шаарынын кадрларын профессионалдык даярдоо борборунда (жайылтуу аныктамасы 22.09.2017 г. №9) жана Пенджикент шаарынын мамлекеттик аткаруу бийлик органы тарбынан колдонулган (жайылтуу аныктамасы 21.09.2017 г. №1367-3/11).

Диссертациялык иштин теориялык, методикалык жоболору Тажик мамлекеттик коммерция университетиндеги (жайылтуу аныктамасы 10.09.2017 г. №178-45), Тажик улуттук университетинде (жайылтуу аныктамасы 05.09.2017 г. №2900-03), Пенджикент шаарындагы Тажик педагогикалык институтунда (жайылтуу аныктамасы 06.10.2017 г. №438) «Экономикалык теория», «Микроэкономика», «Макроэкономика», «Эмгек экономикасы», «Персоналды башкаруу», «Эмгек экономикасы жана социология», «Менеджмент», «Эмгек акыны уюштуруу жана нормалоо» окуу дисциплиналарын окуу курстарын экономикалык адистиктердин студенттерин окутуудагы окуу программаларында жана лекциялык материалдарында кеңири колдонулат.

Изилдөө темасы боюнча жарыкка чыккан макалалар. Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча 14,5 басма табак өлчөмүндө 25тен ашуун илимий макала жарык көргөн. Анын ичинен: 6 макала - чет элдик басылмаларда (РФ РИНЦине катталган), 6 макала - Кыргыз Республикасынын ЖАКнын сунуштаган РИНЦ басылмаларында, ал эми 3 макала - Кыргыз Республикасынын рецензияланган журналдарында жарык көргөн.

Диссертациянын көлөмү жана түзүмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, 3 бөлүмдөн, корутундудан жана сунуштардан, колдонулган илимий адабияттардын тизмегинен жана тиркемелерден турат. Диссертациялык жумуш компьютердик текст менен жазылган 191 беттен туруп, 23 таблицаны, 17 сүрөттү, 1 диаграмманы жана 184 колдонулган адабияттардын тизмесин камтыйт.

II. ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилденген теманын актуалдуулугу, теориялык жана практикалык мааниси негизделип, изилденген проблеманын иштелип чыгуу деңгээлинин абалына мүнөздөмө берилген, изилдөөнүн предмети жана объектиси аныкталган, изилдөөнүн максаты жана милдеттери көрсөтүлгөн, изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздери көрсөтүлгөн, изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана практикалык мааниси ачылып берилген.

Изилдөөнүн биринчи бөлүмү **«Базар экономикасынын шартында калктын кирешелеринин түзүлүүнүн жана иштетүүсүнүн теориялык-методологиялык негиздери»** - калктын кирешелеринин түзүлүүнүн жана иштетүүсүнүн методологиясы каралган, калктын кирешесин жлгорулатуунун факторы катары жумуш менен камсыздоо экономикалык табиятынын концептуалдык изилдөө жолдору анализденген, калктын кирешелеринин жөнгө салуунун игститутционалдык механизмдерин изилдөө методдору жана принциптери аныкталган, алардын тиешелүү мүнөздөрү, функциялары жана негизги бөлүмдөрү такталган. Мындан сврткары, калктын кирешелеринин мамлекеттик жөнгө салуунун салыктык, бюджеттик жана акча-кредиттик аспаптары каралган жана калктын жашоо деңгээлин жана сапатын теориялык-аналитикалык бааланган.

Таджикистандын экономикасында эгемендүүлүктүн биринчи жылдарында калктын жыргалчылык жашоо шарты тезкин төмөндөөсү системалык кризиске учурагандыгы менен байкалган. Бирок, 2000 жылдан саясаттык жана экономикалык стабилдүүлүк орной баштагандан баштап калктын кирешелери жана жашоо шарты жакшыра баштагандыгы көрүнүктүү билинген. Жетишкен позитивдүү жыйынтыктарга карабастан кээ бир социалдык-экономикалык көйгөйлөр чечилбей келген. Тагыраак айтканда, калктын кирешелеринин

теңсиздиги, калктын жашоо деңгээлинин төмөндүгү, тамак-аш продуктуларынын кымбаттуулугу, оорунун өсүүсү ж.б.

Кирешенин методологиясын изилдөөнүн маанилүү багыты болуп аны саясий-экономикалык жактан изилдөө болуп саналат, анткени жаңы наркты түзүүдө жана өндүрүш жараянында пайда болуучу экономикалык мамилелерди жана кубулуштарды экономикалык теориянын алкагында сандык өз ара байланышын эмес, сапаттык байланышын карайт.

Саясий экономикалык ыкманын алкагында, башкача айтканда өндүрүш ыкмасы деп айтууга болот (себеби киреше), "киреше" деген түшүнүк жаңы наркты түзүүдө жана анын шарттарынын ээлерине карата аныкталат. Жаңы нарктын пайда болуусунун шарттарынын ээлери катары жалданган жумушчулар - жумушчу күчүнүн ээлери, акча капиталисттери – акча каражатынын (кредит) ээлери, ишкерлер - өндүрүш каражаттарынын ээлери, ошондой эле өз жерлерин ижара берген жер ээлери. Демек, алардын ар биринин негизги кирешеси: эмгек акы, пайыздык насыя капиталы, негизги ишмердүүлүктөн түшкөн пайда, ижара акысы бирдиктүү системасынын элементтери, анткени алар бирдиктүү киреше булагынын туундусу - жаңы нарктын.

Калктын киреше пайда болуусун жана колдонуунун методологиялык негиздеринин изилдөө чоң мааниге ээ, анткени экономикалык өсүштүн стимулдаштыруунун негизги фактору катары, калктын ресурстарыны тартыштыгы жана керектөөгө болгон талаптардын жогорулашы бир катар карама-каршылыктарды пайда кылат. Калктын кирешлери боюнча маалыматтарга статистикалык жактан талдоо, коомдун жакыр, орто жана бай катмарларынын арасында кирешелеринин айырмачылыктарын баалоо, үй-чарбалардын өз кирешелеринин пайда кылуу жана аларды колдонуу, өз ара бөлүштүрүү динамикасына сандык баа берет.

Кыскача айтканда, автор калктын кирешелеринин түзүүнүн жана пайдалануунун методологиялык негиздери изилдөө эки негизги маселелерди камтышы керек деп эсептейт.

1. Макроэкономикалык аспект, коомдук-экономикалык системанын бир бөлүгү катары эсептеп, товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр рыногунда түзүү жараянына калктын ролу баа берүүгө мүмкүндүк берүү менен.

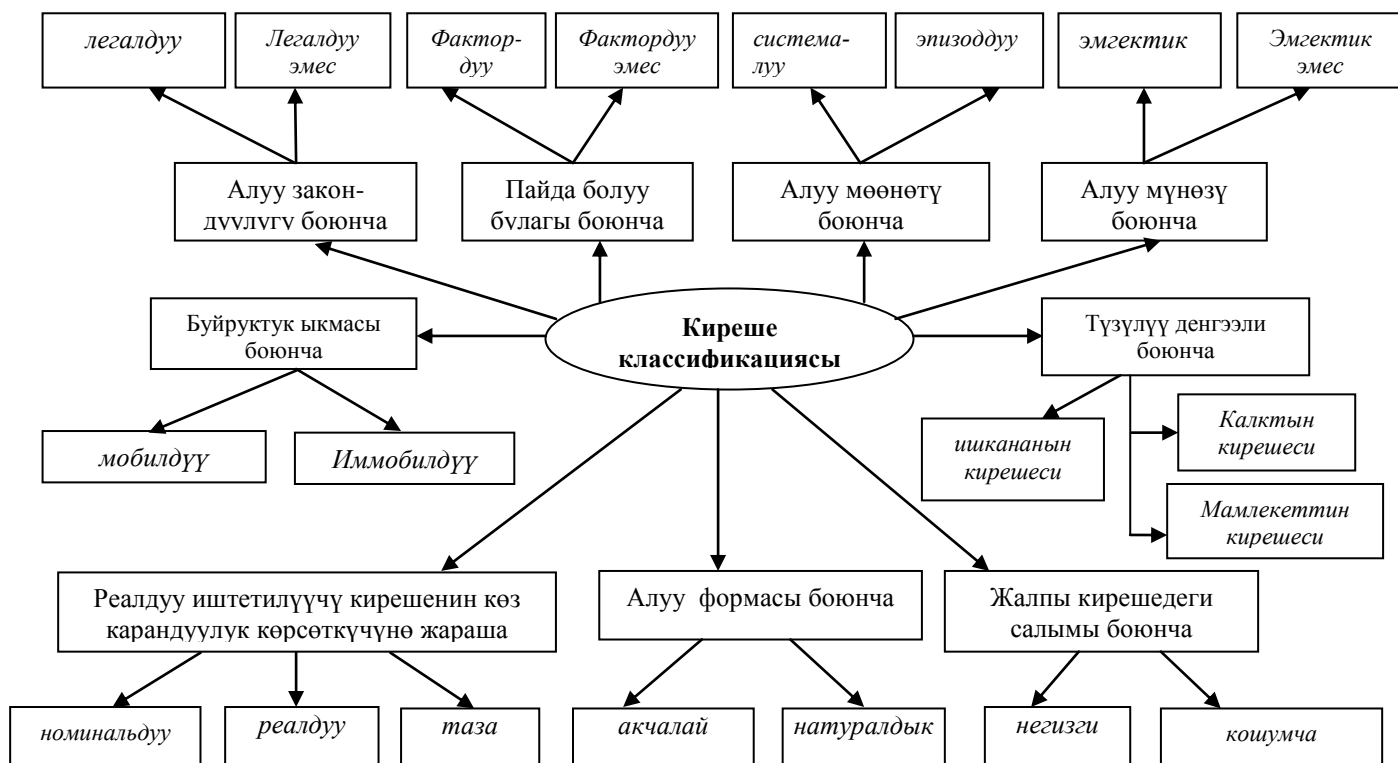
2. Микроэкономикалык аспект, коомдо кээ бир үй-чарбалардын жана коомдук топтордун деңгээлинде кирешелерди түзүү, бөлүштүрүү жана пайдалануу изилдөөгө багытталган жараян.

Экономикалык теория жана практика жүзүндө иштеп чыгуу жана калктын кирешелеринин экономикалык маани-мазмуну жөнүндө маалыматты ачыкка чыгаруу жана калыс, анын өзгөчөлүктөрүн аныктоо жалпы мамилени түшүнүүгө түрткү берүү менен көрсөтөбүз. Бул контекстте, калктын кирешелеринин экономикалык мааниси болгон байланыштарды жана мамилелерди аныктоо, ички мазмуну менен аныкталат. Ошол эле учурда түзүлгөн наркты катышуучулар ортосунда бөлүштүрүү жана кайра бөлүштүрүү процессинде келип чыккан мамиле олуттуу мааниге ээ.

Диссертацияда автор калктын кирешелеринин классификациялоого сунушталган ыкмалардын жана усулдардын негизинде, киреше булактарынын изилдөөгө мүмкүндүк берүүчү калктын кирешелеринин деталдуу класификациясын сунуш кылат (1-сүрөт).

Автор эмгек рыногу жана иш менен адамдардын кирешелерин түзүүдө маанилүү ролду ойнойт. эмгек рыногунун жумушчулардын эмгек мобилдүүлүгүнө өбөлгө түзөт, өнөр жайынын ичинде жана секторлор аралык жана аймактар аралык багыттарда миграцияны күчөтөт. Бул эмгек экономикалык жигердүүлүгүн күчөтүү боюнча иштеген калктын иш менен камсыз кылуу маселесин чечүү мүмкүндүгүн ачат, калктын өсүшүнө жана рыноктук мамилелерге ылайыкташашуусун тездетет жана өлкөнүн экономикасына базар экономикасынын өнүктүрүүгө көмөк көрсөтөт.

Ошол себептүү, автордун ою боюнча эмгек базары, жумуш менен камсыздоо жана калктын кирешелери товарлардын жана тейлөөлөрдүн өндүрүшүн, бөлүштүрүүнүн, алмаштыруунун жана керетөөнүн экономикалык мамилелер системасы катары аныктоого болот.

Сүрөт 1. - Калктын кирешелер классификациясы¹

Кирешенин түзүлүүсүнүн жана иштетилүүсүнүн методологиялык көйгөйлөрү калктын кирешелеринин пайда болуу механизмдери менен такталат. Кирешени бөлүштүрүүдө сандык жана сапаттык өзгөрүүлөр экономикага эле тиешелүү болбостон, калктын киреше чөйрөсүнө да тиешелүү болуу менен өз ара байланышышат. Экинчи жактан алып караганда, автор, Тажикстан Республикасынын жеке кирешелер параметрлеринин кескин трансформациялануусу калктын кирешелеринин түзүлүүсүнүн жана иштетилүүсүнүн төмөнкү өзгөчөлүктөрүн пайда кылды:

- биринчиден, базар мамилелерине өтүү менен кирешенин жаңы булактары пайда болду. Аларга ишкердиктен түшкөн киреше, менчиктен түшкөн киреше ж.б.;

- экинчиден, кирешелерди сандык жана сапаттык баалоонун өзгөрүшү, калктын кирешелеринин дифференцирлөө коэффициентинин өлчөмүнүн өсүшү, жашоо минимумунун төмөндөөсү жана калктын сатып алуу жөндөмүнүн жогорулашы ж.б.;

- үчүнчүдөн, калктын бир жанга эсептелген кирешенин баалоонун тиешеси киргизилген, айлык акынын жанга эсептелген катышы, жанга эсептелген акчалай кирешенин социалдык трансферттердин үлүшү ж.б.;

- төртүнчүдөн, кирешени иштетүүнүн жаңы формалары кошулган. Алар: сөзсүз төлөнүүчү төлөмдөр жана үлүштөр, чет элдик валютаны, баалуу кагаздарды, турак-жай сатып алуу чыгымдары, банктагы сактыктар ж.б.

Автор, кирешелер саясатына багытталган дифференциалдык түзүлүштөгү иштеп чыгуу өзгөчөлүктөрү инфляциянын темптерин азайтуу иш чараларына таасирин тийгизет. Мындай иш чара заманбап шартта инфляциялык процесстеринин өсүүсүнүн анализинин жыйынтыгында курулуусу керек жана Тажик Республикасынын базар мамилелеринин өркүндөтүүсүндө калктын акчалай кирешелеринин чөйрөсүндөгү өзгөрүүлөргө таянуусу зарыл.

Изилдөө эффективдүү жумуш менен камсыздоого жетүү эмгек базарындагы жумуш менен камсыздоо кызматынын тейлөө сапатын жана номенклатурасын көбөйтүү менен гана

¹ Булак: автор төмөнкү маалыматтардын негизинде иштеген: Имамова Е.В, Тихомирова Т.П. Механизм формирования доходов населения России: монография/ Е.В. Имамова, Т.П. Тихомирова. - Екатеринбург: Изд-во ГОУ ВПО «Рос. гос. проф. пед. ун-т», 2007. - С. 33-39.

боло тургандыгын көрсөттү. Анын негизи болуп эмгек базарында ар кандай кызматына, кесибине карата мониторинг жүргүзүү менен жогорку жана орто окуу жайларынын кызматташуусунда керектүү кадрларды даярдоодо жана эмгек базарын толтуруу болуп саналат.

Автор экономикалык илимде жана практикада болуп жаткан акбалга карата калкты кирешелерин колдонууда, өзүнүн иштеп чыккан методологиялык ыкмасын сунуштайт. Калктын кирешесинин калптануусу жана колдонуусу татаал процесс болгондуктан өзүнө бир канча этапты өзүнө камтыйт жана ар бир элементи бири бири менен тыгыз байланышта.

Автор өзүнүн жумушунда калкты кирешелерин калптануусунда кирешени пайда болгонуна карата бөлүп кароо моделин жана механизмин сунуштайт. Статистикалык маалыматка таянып калктын кирешесинин структурасын дэнгеелине карата бөлүү мүмкүн.

Калктын кирешелиринин бөлүштүрүү мүмкүнчүлүгүн башкаруу алардын түзүлүүсүнүн өлчөмүнө жана түрүнө таасирин тийгизет. Анализ жүргүзүүнүн жыйынтыгында мамлекеттик ичинде өткөрүлгөн иш чаралар калктын жыргалчылык жашоо деңгээлин жогорулатууга багытталган жыйынтыктары аныктайт

Жыйынтыктап айтканда, изилденген методология базар экономикасынын шартындагы калктын кирешелеринин түзүлүүсүнүн жана рационалдуу иштетилүүсүнүн көрсөткүчтөр системасын курууда кеңири колдонулат

Заманбап экономикалык илимде адамзат потенциалынын абалынын жана өсүүсүнүн эң негизги индикатору катары адамзаттын өсүү индекси (АӨИ) көрсөткүчү эсептелет. Ал көрсөткүчтүн мааниси 0ден 1ге чейин. Ошондуктан улуттар арлык бааллодо, эгерде мамлекеттеги адамзаттын өсүү индекси 0,5тен төмөн болсо, анда ала мамлекет өнүгүүнүн төмөнкү деңгээлиндеги мамлекеттерге кошулат. А эгерде ал көрсөткүч 0,5тен 0,8ге чейин болсо, анда мамлекет өнүгүүнүн орто деңгээлиндеги мамлекеттерге кошулат, эгерде ал көрсөткүч 0,8ден жогору болсо, анда мамлекет өнүгүүнүн жогорку деңгээлиндеги мамлекеттерге кошулат². Ар бир мамлекеттин ээлеген орду жөнүндөгү рейтингди эл аралык мекемелер аныктайт жана статистикалык булактарда чагылдырылат.

Таблица 1. Таджикистандагы жана КМШ өлкөлөрүндөгү адамзаттын өнүгүүсүнүн индекси жана жашоого канаттануусунун анализи*

№ п/п	Мамлекеттер	2015 –ж. Рейтинг	Жылдар							Жашоого канаттануусу (балла) (2010-2015 ж.ж.)
			2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
1.	Беларусь	52	0,723	0,751	0,756	0,793	0,786	0,786	0,796	6,2
2.	РФ	49	0,725	0,751	0,755	0,788	0,778	0,778	0,804	6,4
3.	Казахстан	56	0,714	0,740	0,745	0,754	0,757	0,757	0,794	6,1
4.	Грузия	70	0,707	0,729	0,733	0,745	0,744	0,744	0,769	5,2
5.	Украина	84	0,712	0,725	0,729	0,740	0,734	0,734	0,743	5,4
6.	Азербайджан	78	0,689	0,714	0,716	0,734	0,747	0,748	0,759	5,1
7.	Армения	84		0,699	0,700	0,729	0,730	0,730	0,743	4,9
8.	Туркменистан	111	0,654	0,681	0,686	0,698	0,698	0,698	0,691	6,1
9.	Узбекистан	105	0,611	0,636	0,641	0,654	0,661	0,661	0,701	5,8
10.	Кыргызстан	120	0,595	0,611	0,615	0,622	0,628	0,628	0,664	4,9
11.	Таджикистан	129	0,575	0,604	0,607	0,622	0,607	0,607	0,627	4,9
	ТР АӨИнин өсүү темпи, (%)		1,0	0,6	0,4	1,36	1,42	1,46	1,51	
	ИДПнын жанга туура келүүсүнүн өсүү темпи, (%)		9,1	12,5	14,3	7,5	8,9	10,2	14,1	

* Булак: автор төмөнкү маалыматтардын негизинде иштеген - Доклад о человеческом развитии 2011. - М.: изд-во «Весь Мир», 2011. - С. 127-130; Доклад о человеческом развитии 2013 - М.: изд-во «Весь Мир», 2013. - С. 148-150, 174-176; Доклад о человеческом развитии 2014 - М.: изд-во «Весь Мир», 2014. - С. 164-166;

² Адамзаттын өнүгүү контекстиндеги жумуш менен камсыз болуу. - Душанбе: АСПРТ, 2010. - С. 39.

Тажикстандагы адамзаттын өнүгүүсүнүн индекси боюнча анализинин жыйынтыгында КМШ өлкөлөрүнүн ичинен акыркы орунду алган. Иликтенген убактагы аралыкта адамзат өгүнүүсүнүн индексинин өсүү темпинин абалы эң төмөнкү деңгээлде болуусу Тажикстандагы абалды таалдаштырган.

Мисалы 2005-2010 жылдары адамзаттын өнүгүүсүнүн индексинин өсүү темпи 0,4% ды түзгөн. Ошол эле мезгилде адамзаттын өнүгүүсүнүн индекси көрсөткүчүнө салыштырмалуу калктын жан башына ылайык ИДПнын жогорулоосунун тенденциясы бир канча жогору. 2010-жылы 2005-жылга салыштырмалуу калктын жан башына ылайык ИДП 3,4% жогорулаган, ал эми 2015-жылы 2010-жылга караганда 1,6% га көбөйгөн. 2015-жылы 2005 жылга караганда АӨИге салыштырмалуу калктын жан башына ылайык ИДП 12,6 эсе көп болгон. Мындан автор экономиканын азыркы шарттында калктын жашоо сапатын жана деңгээлин өркүндөтүүдө социалдык өнүгүүнүн тенденциясы жана экономикалык өсүүнүн темпи азырынча оң трансформацияга жеткен эместигин белгилеген.

Жашоону канааттандыруу көрсөткүчү төмөндө №1 таблицада көрсөтүлгөн. Ал интернационалдык өлчөм боюнча балл менен бааланган: эң төмөнкү фаза - 0 балл менен белгиленип, ал жашоонун абсолюттук канааттанбаган жана эң начар абалын билдирет, ал эми эң жогорку - 10 балл менен белгиленип, ал оптималдык жагдай жана белгилүү деңгээлде жашоого канааттанган абалды билдирет.

Көрсөтүлгөн тенденциялар, аныкталган көрсөткүчтөр мамлекеттин Өкмөттүн алдында калктын жашоо сапатын жана стандарттарын жогорулатуу боюнча жаңы максаты жана маселелери турат.

Тажикстандын социалдык-экономикалык абалына жүргүзүлгөн анализ төмөндөгү социалдык маселелерди аныктоого мүмүнчүлүк берди:

- эмгекке жарамдуу жаштагы калктын санын кыскартуу
- ВИЧ-инфекция ооруларыннын көртөгөн санда болуусу, кан айлануу системасынын оорулары;
- өлкөдөгү калктын жашоо деңгээлинин төмөндүгүнүн натыйжасында калктын жалпы санын коомдук камсыздоонун реципиентинин баарынын салмагы 40% түзгөн;
- өлкөнүн калкынын 26% жашоо стандарттары эң төмөнкү киреше ээ (150 сомони);
- коомдук объектилеринин тактап айтканда бала бакча, оорукана, спорттук мектеп, калкты социалдык коргоо боборлору жетишээрлик деңгээлде өнүкбөгөн;

Мындан тышкары жашоонун сапатын жөнгө салууда уюштуруу маселелерини ичинен төмөндөгүлөрдү белгилеп кетсе болот:

- белгиленген социалдык маселелерди чечүүдө коллективдик чөйрөнү тартуу системасынын жоктугу;
- расмий статистика боюнча социалдык кызмат көрсөтүүнүн көлөмү (96% аткарылган) реалдуу сандардан алыс мамлекеттик коомдук социалдык буйрутмалардын жыйынтыгы чон эмес;

Кирешелерди жөнгө салуунун механизмдерин анализдеп эмгекте үч негизги бөлүм белгиленген. Кирешелерди мамлекеттик жөнгө салуунун механизмдин курамдык элементинин маңызы болуп кирешеге таасирин тийгизген процесстин камсыздоочу формасы жана методу эсептелет. Кирешелерди мамлекеттик жөнгө салуунун формалары жана методдору катары институционалдык, салыктык, бюджеттик, акча-кредиттик ыкмалары белгиленген.

Тажик Республикасында экономикалык реформалар жүргүзүлгөн бардык жылдарда минималдык эмгек акы жашоо минимумунан төмөн. Эгерде 1991-жылы жашоо минимумунун чоңдугу 30,0% болсо, жашоо минимумум ашып кеткен, анда 2000-жылы минималдык эмгек акынын көлөмү жашоо минимумунун 7,0% түзгөн.

Тажикстандын Эмгек кодексинде нормаларга ылайык эмгек акынын минималдык көлөмү жашоо минимумунан төмөн болбоого тийиш.

Тажик Республикасынын мыйзамына ылайык минималдык эмгек акы жалпы өлкө үчүн бирдей. Бир айлык минималдык эмгек акыга төлөөнөн деңгээлин анализдеп, КМШдагы өлкөлөргө салыштырмалуу аны эң төмөн экендигин белгилейбиз. 2015-жылдын 1-январынан тартып бир айлык минималдык эмгек акы 250 - сомонини түзөт (28 долларга жакын) ал, жашоо минимумунан 4 эсе төмөн.

Таблица 2. Тажик Республикасындагы минималдык эмгек акы жана жашоо минимуму 2001-2015-жж.

Жылдар	Бир айлык орточо минималдык эмгек акы, сомони менен	Жашоо минимуму, сомони менен	Жашоо минимумуна зарыл товарларды сатып алууга крөк болгон минималдык эмгек акынын саны, (эсе)
2001	2	13	6,5
2002	4	19,7	4,92
2003	5	24,7	4,93
2004	7	30,4	4,34
2005	12	49	4,08
2006	20	125,4	6,27
2007	20	129,4	6,47
2008	60	400	6,67
2009	60	411,9	6,87
2010	80	450	5,63
2011	80	450	5,63
2012	200	450	2,25
2013	250	450	1,8
2014	250	450	1,8
2015	250	450	1,8

***Булак:** автор төмөнкү маалыматтардын негизинде иштеген - Рынок труда в Республике Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический сборник. - Душанбе: АСПРТ, 2016. - С. 272; Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический сборник. - Душанбе: АСПРТ, 2016. - С. 133-145.

Учурдагы экономикалык өнүгүүнүн этабында эмгек акынын минималдык көлөмү мыйзамда каралган пенсиянын, пособиянын, стипендиянын, социалдык төлөөлөрдүн көлөмүн аныктоочу техникалык нормативдик функция катары болгондугун белгилеп кетүү керек. Ошондуктан эгерде минималдык эмгек акынын көлөмү көбөйө турган болсо, анда социалдык төлөөлөр да көбөйүп мамлекеттик бюджетти дефицитке дуушар кылат.

Калктын кирешелерин жөнгө салууда кирешелерди индекстөө негизги ролду ойнойт, ал баалардын өсүшү жана атаандаштык менен байланышкан.

Калктын кирешелеринин индекси болуп алган эмгек жана башка кирешелердин сатып алуу жөндөмүн колдоо жана жаңылоонун мамлекеттик механизми эсептелет. Кирешелерди индекстөө айрыкча пенсионерлерге, мүмкүнчүлүгү чектелгендерге, көп балауу үй-бүлөлөргө ж.б. маанилүү жана калктын группа боюнча эсептелүүсү керек.

Автор рынок экономикасынын шартында Тажик Республикасындагы калктын кирешелерин индекстөө өзүнүн коргоочу функциясын аткара алган эмес жана анын себептери катары төмөндөгүлөр белгилеген:

- индекстөө боюнча мыйзамды ишке ашырууда мамлекеттин жетишээрлик финансы каражаттары болгон эмес;

- туруктуу эмес шартта калктын кирешелеринин көлөмүнө прогноз жүргүзүү болгон эмес;

Жалпысынан мамлекеттин, калктын жана ишканалардын тапкан кирешелерин бөлүштүрүү жана кайра бөлүштүрүүдө кирешелерди институционалдык жөнгө салууда маанилүү ролду ойнойт.

Экинчи бөлүмдө “Тажик Республикасындагы калктын кирешелерин түзүүнүн учурдагы абалы жана аны колдонуу” - деп аталып, анда забанбап шарттагы калктын кирешелерин түзүү жана колдонуу иликтенип, калктын кирешелеринин жана чыгымдарынын экономика-математикалык модели жана структурасы иштелип чыккан, калктын кирешелерин түзүүнүн жана колдонуунун өзгөчөлүктөрү жана маселелери аныкталган, ошондой эле калктын кирешелерин төзөөнөн заманбап шартка ылайыкташуусунун экономикалык модели сунушталган.

Азыркы шартта Тажик Республикасында экономикалык реформа жүргүзүү б.а. пландык экономикадан рыноктук экономикага өтүүдө калктын акчалай кирешелерин бөлүштүрүү жана багытоонун принциптерин өзгөртүүгө мажбур болду. Мындай радикалдуу өзгөрүү бардык эконоимкалык системаларда, ошондой эле акчалай киреше сферасында институциялык-укуктук шарттар жана калыптанып калган менчик формаларын реформа 2003-2008 жж. жүргүзүү.

Адамдардын социалдык-экономикалык абалын жана калктын жашоо деңгээлин, өлкөнүн өнүгүүсүнүн учурдагы этабында калктын материалдык керектөөсүн канааттандыруунун даражасы баалоо боюнча автор тарабынан Тажикстандын калкынын кирешелери жана чыгымдарынын тенденциясына анализ жасоо маселеси көтөрүлгөн.

Баарыбызга маалым болгондой рынок мамилелерине өтүүдө (1991-ж.) калктын негизги киреше булагы катары эмгек акы эсептелеген. Ал мезгилде баардык баалар, анын ичинде керектөө товарларынын түрлөрүнүн баалары да мамлекет тарабынан белгиленген. Медициналык жана социалдык камсыздоо, билим берүү акысыз болгон. Эмгек акынын көлөмү аз болсода, нормалдуу абалга жана адам жашоосунун (жеке) наркы жакшы болгон.

Тажик Республикасы агрардык өлкөлөрдүн катарына кирет. Эл үчүн акчалай кирешенин формасынын катарында натуралдык түрдөгү кирешелер да маанилүү. Аларга төмөндүгөлөр эсептелет: айыл чарба продукциялары, үй-бүлө керектелген жер үлүшүнөн алынган продукция, үй шартында жасалган башка продукциялар. Үй шартындагы чарбанын натуралдык кирешелердин эсебин алуу абдан кыйын жана расмий статистикада көрсөтүлөт.

Тажикстандын калкынын жан башына ылайык кирешелеринин орточо өзгөрүүлөрүнүн тенденциясы изилдөө, КМШ өлкөлөрүнүн көрсөткүчтөрүн салыштыруунун негизинде тастыкталган. (табл. 3.).

Таблица 3. КМШ өлкөлөрүнүн калкынын кирешелиринин структурасынын салыштырмалуу мүнөздөмөсү 2010-2015-жж. (% менен)*.

Өлкөлөр	Жылдар	Эмгек ишмердигинен түшкөн кирешелери	Менчиктен төшкөн кирешелер	Социалдык трансферттер	Ишкердик кирешелери		Башка кирешелер
					ДНХ	от	
Россия Федерациясы	2010	64,6	6,3	17,8	9,3		2
	2011	67,1	3,6	18,2	8,4		2,7
	2012	65,7	5,2	18,5	8,7		1,9
	2013	65,3	5,5	18,6	8,6		2,0
	2014	66,8	5,3	18,2	7,8		1,9
	2015	68,4	4,8	16,8	8,6		1,4
Беларусь Республикасы	2010	62,3	2,5	19,8	12,3		3,1
	2011	63,1	2,5	20,7	12,7		1,3
	2012	63,9	3,8	20,4	10,5		1,1
	2013	64,1	3,8	21,0	10,3		0,8
	2014	62,5	4,4	21,1	8,5		3,5
	2015	61,7	4,4	22,8	8,2		2,9
Казак Республикасы	2010	67,4	0,3	14,8	11,2		6,3
	2011	69,3	0,4	15,0	11,4		3,9
	2012	71,0	0,4	14,9	10,3		3,4
	2013	70,1	0,3	15,1	11,1		3,4
	2014	69,7	0,3	15,8	10,8		3,4
	2015	69,3	0,4	16,6	10,8		2,9

Тажик Республикасы	2010	40,8	0,1	4,3	22,7	32
	2011	42,6	0,1	4,4	20,2	32,7
	2012	42,9	0,07	4,9	19,6	32,54
	2013	44,0	0,06	5,5	18,6	31,7
	2014	45,09	0,14	6,09	11,1	29
	2015	51,9	0,16	7,92	5,3	26,63

***Булак:** автор төмөнкү маалыматтардын негизинде иштеген - Овчарова Л.Н., Бирюкова С.С., Тер-Акопов С.А., Варданян Е.Г. Что изменилось в доходах, расходах и потреблении российского населения?/ Л.Н. Овчарова, С.С. Бирюкова, С.А. Тер-Акопов, Е.Г. Варданян. - М.: НИУ ВШЭ, 2014. - С. 9-12; Беларусь и страны СНГ. - Минск: Национальный статистический комитет Республики Беларусь, 2013. - С. 64-68. [Электронный ресурс] Официальный сайт Министерства национальной экономики Республики Казахстан, Комитет по статистике// - Режим доступа: <http://stat.gov.kz> (дата обращения: 02.09.2017); Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический сборник. - Душанбе: АСПРТ, 2016. - С. 121-122; Таджикистан в цифрах. - Душанбе: АСПРТ, 2013. - С. 51-52.

Жогоруда 3-таблицада көрсөтүлгөндөй, Россия Федерациясында эмгек кирешелеринин өсүүсү 2005-ж. 37, 4% жана 2015-ж. 68,4% төзгөн. Ал эми Беларусь Республикасында 2005г. - 61,1% и в 2015г. - 61,7 % болсо, Казакстанда 2005г. - 66,7%, и в 2015г. - 69,3 % көбөйгөн. Тажикстанда 2005г. - 45,6% и в 2015г. - 51,9,0 %. өскөн. Белгиленген эсептерде көрүнгөндөй, калктын жыйынды кирешесин түзүүдө эмгек ишмердигинен түшкөн кирешелер маанилүү ролду аткарат. Россия жана Казакстанда бул фактор өсүү тенденциясына ээ, ал эми Буларусияда жана Тажикстанда бир топ туруктуулук байкалат. Тажик Республикасында мындай фактордун болуусунун себеби тышкы миграциянын жогору болуусуна байланыштуу. Айрыкча Тажикстан үчүн тышкы эмгек миграциясы “башка кирешелер” статьясынын өсүүсүнүн булагы болуп эсептелет, ал азыркы учурда 2 эсеге көбөйүп 18,5% дан 26,63% га чейин өскөн. Бирок КМШныны башка өлкөлөрүндө айрыкча Россия жана Казакстанда тескери тенденция байкалат. Россия Федерациясында бул статья 2,0%дана 1,2%га чейин кыскарган, ал эми Казакстанда 7,4% дана 2,9 га чейин кыскарган.

Социалдык-экономикалык абалды жана көзөмөлдөнгөн калктын жашоо деңгэли калктын акчалай кирешелеринин жана чыгымдарыннын структурасынан тышкары чогултуунун көлөмү жана мүмкүнчүлүгүн эске алуу менен бааланат.

Калктын жашоосунун сапаты, кирешелер жана деңгээли улуттук экономиканын абалынан жана мамлекеттин кабыл алган социалдык-экономикалык өнүгүү стратегиясынан көз каранды. Рынок шартында Тажик Республикасынын экономикасын трансформациялоо, айрыкча баштапкы этабында калктын жашоосунун шарттары жана кирешелери начарлап, реформалоо туура эмес ишке ашырылып, рынок механизмдеринин эффективдүү ишке ашыруу талаптарына жооп берген эмес

Эң негизги белгилеп кетүүчү нерсе, энергетикалык кризис, баалардын либералдашуусу, өлкөдөгү акча-кредит системасы, көмүскө экономиканын өнүгүүсү, коррупциянын гүлдөөсү жана глобалдашуу процесстери жашоонун сапаты жана деңгээли терс таасирин тийгизген.

Рынок шартындагы Тажикстандын улуттук экономикасын трансформациялоодо калктын жашоонун деңгээли жана сапаты төөндөгү таблицадан көрүүгө болот. (табл 4)

Таблица 4. Тажик Республикасынын калктын социалдык абалы жана калктын жашоо деңгээлинин негизги көрсөткүчтөрү (калктын жана башына сомони менен эсептелген,)*

№ п/п	Көрсөткүчтөр	2008-ж	2010-ж.	2015-ж.	2015-ж. %	
					2008-ж.	2010-ж.
1.	Ички дүң продукт	2494	3294	5727	229,63	173,86
2.	Акчалай кирешелер	1297	1746	3025	233,23	173,25
3.	Акчалай чыгымдар - баары	1800	2132	3396	188,66	159,28
	Алардын ичинен: товарларды сатып алуу	644	790	1401	217,55	177,34
	- тейлөөлөрдү сатып алуу	557	717	1180	211,85	164,57
	Чыгымдар боюнча товарларды жана тейлөөлөрдү сатып алуунун үлүшү % менен	66,7	70,6	76,2	-	-

***Булак:** автор төмөнкү маалыматтардын негизинде иштеген - Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический сборник. - Душанбе: АСПРТ, 2016. - С. 11-16; Таджикистан в цифрах. - Душанбе: АСПРТ, 2016. - С. 19-20; 47-52; 118- 122.

Акчалай кирешелердин көп болуусуна карабай, ички улуттук чарбаладагы бардык социалдык-экономикалык секторлорго калктын имердигинен түшкөн кирешелери акыркы беш жылда 2,1 эсе өскөн, ал эми акчалай чыгымдар билим берүү жана саламаттыкты саактоону кошкондо 1,9 эсеге төмөндөгөн, чыгымдардын абсолюттук көлөмү кирешелерден көп. Чыгымдардын структурасында товарларды жана тейлөөлөрдү сатып алуу 2008-жылы 66,7% дан 2015-жылы 76,2% га көбөйгөн. Ал өлкөнүн калкынын материалдык жана маданий керектөөлөрүн ал канча жогору болгонун мүнөздөйт.

Автордун оюу боюнча жашоонун сапаты калктын жан башына ылайык керектеген тамак-аштын көлөмү, анын физиологиялык нормасы менен аныкталат.[1] (табл 5)

Таблица 5. Жыл ичинде калктын жан башына ылайык тамак-аш керектөөсү (үй чарбачылыгын тандоо жолу менен изилденген маалыматтар), кг *.

Продуктулардын аталышы	Керектөө нормасы	Жылдар			2015-ж. %	
		2005	2010	2015	2005	Норма
Эт жана эт продуктулары	78	8,3	11,0	14,6	167,4	18,7
Сүт жана сүт азыктары	390	48,2	60,9	57,5	107,8	15,6
Жумуртка даана менен	291	24	40	72	250	24,7
Кум шекер, кондитердик азыктарды кошкондо	38	11,0	12,0	13,7	121,8	36,05
Нан продуктулары	117	155	161	150	101,2	128,2
Картошка	117	32,2	35,0	35,8	119,8	30,5
Жер –жемиштер	139	79,4	70,7	80,0	89,2	57,5
Мөмө-жемиштер	80	38,4	33,2	35,9	102,8	44,9
Өсүмдүк май	13	12,4	14,4	15,7	125	120,7

***Булак:** автор төмөнкү маалыматтардын негизинде иштеген - Таджикистан 25 лет государственной независимости: Статистический сборник. - Душанбе: АСПРТ, 2016. - С. 129; Таджикистан в цифрах. - Душанбе: АСПРТ, 2016. - С. 48.

Табл. 5 көргөзгөндөй, суверенитеттин калыптануу мезгилинде мамлекеттин калкына чоң кыйынчылыктар болгон, өзгөчө материалдык жактан камсыздоо кыйынга турган. Бул мезгилде орточо жанга чыгымдалган эт жана эт азытарынын көлөмү 14,6 кг. гана түзүп, медициналык нормадан 5,5 эсе азды түзгөн. Ушундай эле абал башка продуктуларга да тиешелүү болгон: сүт жана сүт азыктары, жумуртка, шекер, картошка, мөмө-жемиштер, ж.б. Бир гана нан азыктары 1,34 эсе жана өсүмдүк майы 1,19 эсе сунушталган медициналык нормадан ашыгыраак болгон. Жогорудагылардан калк жетишпеген азыктарды (тамак аш, эт, сүт жана сүт азыктары, жумуртка, шекер, картошка, мөмө-жемиштер, ж.б.) нан азыктары жана өсүмдүк майы менен толуктап жанын баккан деп тыянак чыгарса болот.

Ошол себептүү, изилдөөдө азыктанууга кеткен чыгымдардын динамикасынын катышы каралган. 2015-жылга чейинки дээрлик бардык каралган мезгилде тамактанууга кеткен чыгымдардын катышында төмөндөө тенденциясы так байкалат.

Тажикстанда мамлекетин экономикалык өсүү абалын мүнөздөөчү эл аралык стандарттарга ылайык кедейчиликтин денгээли эсептөөдө күнүнө 2,15 АКШ доллары туура келген. Официалдуу маалыматтар боюнча 2015-жылы 31% мамлекеттеги калктын жакырчылыктын төмөнкү чегинде жашашкан.

ИДПнын жанга туура келген өндүрүшү мамлекеттин индустриалдык өнүгүүсүнүн жалпы көрсөткүчтөрүнүн бири болуп эсептелип, калктын жашоо денгээлин жана сапатын мүнөздөөчү көрсөткүч болуп эсептелет. Ошондуктан, диссертациялык иште экономика-математикалык модель иштелип чыккан. Бул модель орточо номиналдык айлык акыны (X_1), орточо жандык кирешени (X_2) жана Таджикистан Республикасынын жумуш менен камсыздоо көрсөткүчүн тактап берет. Бул моделдин ИДПны жана жашоо днгээлдин өсүү индикаторун прогноздоодо кеңири колдонулат.

ИДПнын жанга туура келген иштелип чыккан көп факторлуу модельдеги корреляция коэффициенттери 0,997 жана детерминациясы - 0,994 түзөт жана төмөндөгүдөй регрессиялык барабардыкта көргөзүлгөн:

$$Y=277,22+5,51 \cdot X_1+6,29 \cdot X_2+6,50 \cdot X_3, \quad (1)$$

ИДПнын жанга туура келген жыйынтыктуу фактордук көрөткүчтөрүнүн ичинен көбүрөөк жалпы эмгек ресурстарынын ичиндеги калктын жумуш менен камсыз болгон денгээли, орточо жанга туура келген кирешеле жана орточо айлык акы көз каранды.

Таджикистан Республикасынын өткөөл экономикасында автор тарабынан иштелип чыккан модель белгилүү өлчөмдөгү технологиялык өнүгүү, өндүрүштүк ресурстардын көлөмү жана өндүрүш чыгымдарынын денгээлиндеги калктын кирешелери жумуш менен камсыз болуу көлөмүнөн көз каранды. Таджикистандын эмгек көбөйүү экономикасында каптиалды тартуу үчүн жагымдуу климат түзүү жана аны эффективдүү иштетүү, жумуш менен камсыздоону кеңейтет жана жашоо шартын жакшыртат.

Жогорку профессионалдуу жумушчу кирешени жетиштүү алуу менен өзүнүн материалдык жана руханий керектөөлөрүн жогорку денгээлде, сапаттуу заманбап товарларды жана тейлөөлөрдү сатып алуу менен канааттандырат. Ошол эле мезгилде төмөнкү дңгээлдеги киреше жумушчунун жашоо денгээлин төмөндөтөт жана профессионалдык жөндөмдүн азаюусуна алып келет.

Үчүнчү бөлүмдө - «Таджикистан Республикасынын кирешелеринин жана калкынын жашоо денгээлин жогорулатуунун негизги багыттары - базар экономикасынын шартында калктын кирешелеринин жана жашоо денгээлин жогорулатуунун мамлекеттик жөнгө салуунун негизги багыттары, аларды көбөйтүүнүн жаңы жолдору изилденген

Иште калкты социальдык коргоону камсыздоодо карама-каршылык кырдаал келип чыккан. Ал мамлекет кээ бир чөйрөдөгү жумушчуларды колдоо үчүн көбүрөөк каражаттарды бөлөт, ошол эле мезгилде иштеп жаткан мыйзамдык жана нормативдик актылар жумушчуга кошумча акы төлөө менен кызмат көрсөтүүгө практикалык эркиндик берилген, бирок бул кызматтар мамлекет тарабынан төлөнүүдө. Эсептеп келгенде бир эле кызмат үчүн эки жолу төлөө менен жаранга кымбатка түшүүдө.

Кирешени жогорулатуу мамлекеттик стратегиясын ишке ашырууда үч жол каралган: биринчиден, минималдык айлык акыны жашоо минимумуна чейин көтөрүү; экинчиден, инфляциялык процесске жараша айлык акыны индексациялоо; үчүнчүдөн, жумуш саатынан ашыкча иштөөгө, дем алыш жана майрам күндөрүндөгү айлык акынын өлчөмүн жогорулатуу³.

Минималдуу эмгек акынын өлчөмү административдик кысым көрсөтүүнүн ресурсу катары, административдик мыйзам бузууда колдонулуучу ссанкциялардын жана айыптын өлчөмүн аныктоодо кеңири колдонулат. Автор минималдуу эмгек акынын өдчөмү калктын минималдуу жашоо шартын камсыз кылууда, мамлекеттин социалдык тармагында экономикалык саясаттын маанилүү инструментине айлануусу зарыл деп эсептейт. Мында жашоо минимуму калкты аярлуу катмарын биринчи кезектеги азык-түлүк менен камсыздоодо пособие катары негиз боло алат. Эгерде калктын кирешеси белгиленген жашоо минимумунан төмөн, бирок минималдуу эмгек акынын өлчөмүнөн жогорураак болгон болсо, андай учурда жашоо сапатынын жакшыртууда оң жылыштарды байкоого мүмкүн эмес. Тескерисинче, өлкөнүн экономикасынын өнүгүүсүнө тоскоолдук жаратуучу элемент болуп калат. Ошондуктан, минималдуу эмгек акынын өлчөмүн калктын кирешесин жана жашоо-турмушунун сапатынын жогорулатууга багытталган инструментке айлантуу менен аталган маселелерди чечууге мумкундук ачылат.

Калктын кирешелерининде байкалган чон айырмачылыктар базар экономикасында жекелик мунозго ээ. Анын негизги параметрлери болуп адамдын жондомуно, алган билимине, квалификациясына, тобокелчиликтерге туруктуулугуна карата айырмаланат. Мындан сырткары, статистикалык баа берууга мукун болбогон калктын кирешелеринин айырмачылыктарына таасир этуучу бир нече башка факторлорду атасак. Айтылган маселелер, олко

³ Тажикистан Республикасынын Закону «О государственных социальных стандартах»// Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - Душанбе: 2009, № 5, ст. 335.

калкынын кирешелиринин болуштуруу структурасына талдоо жургузуу маанилуу жана ол-
кодо социалдык саясатты жургузууго, калктын социалдык структурасын
изилдоого керектуу материалдык тузууго оболго болот. Томондогу 6 таблицада олкобуздун
акчалай кирешелеринин “кварталдык” топторго болуштурулушу корсотулгон.

Таблица 6. Тажикистан Республикасынын кварталдык группалардагы калктын жандык ки-
решелеринин бөлүнүүсү 2011жана 2016 ж. *.

№ Группал ар (i)	Орточо жанга тиешелүү киреше, сомони/человек (Нi)	Жактар- дын үлүшү, % (Хi)	Орточо киреше, сомони/адамга (i)	Киреше үлүшү, %(Yi)	Yi - Xi айырма
1.	700 чейин	25	662,22	12,8	-16,79
2.	700-1200	25	950	18,4	-7,9
3.	1200-1800	25	1500	29,1	2
4.	1800 жогору	25	2050	39,7	22,7
Жалпы:		100	5162,2	100	-
1.	500 чейин	25	281,2	8,1	-16,9
2.	500-900	25	700	20,1	-4,9
3.	900-1300	25	1100	31,5	6,5
4.	1300 жогору	25	1406,22	40,3	15,3
Жалпы:		100	3487,42	100	

*Булак: автордун эсептөөсү

6-таблицадагы статистикалык маалыматтардын анализи көрсөткөндөй, 2016-жылы
биринчи, экинчи жана үчүнчү топтогулардын үлүшү 60,3% көтөрүлгөн, ал эми 2011 жылы
бул көрсөткүч 59,3% түзгөн. Төртүнчү группанын кирешеси тескерисинче, 2016-ж. 39,7% ,
2011-ж 40,3% көргөзгөн.

Ошол эле мезгилде, биринчи жана төртүнчү топторду салыштырганда 2011-
жылдагы айырма 5 эсени, ал эми 2016-жылы 3,1 эсе азайгандыгы байкалат. Бул жагдай
биринчи, экинчи жана үчүнчү топтогулардын калктын жашоо денгээлин жакшыртууга
мамлекет да кызыкдар экенин тастыктайт.

Тажикистандагы кирешелердин дифференцирлөө индикаторлорунун тактоо үчүн
Лоренца (L) киреше топтоо коэффициентин жана Джини (Q) индексинин формуласы
келитрилген:

$$L = \frac{|y_i - x_i|}{2} \quad Q = 1 - 2 \sum_{i=1}^n x_i * cum y_i + \sum_{i=1}^n x_i y_i \quad , \quad (2)$$

мында:

x_i - i-й топтомдогу максималдуу көрсөткүчтөн жогорку кирешеге ээ калктын үлүшү;

y_i – калктын жалпы кирешелеринин i-й топтомдогу кирешелердин үлүшү;

$cum y_i$ - топтолгон өздүктөрдүн суммасынын кумулятасы.

6-таблицадагы статистикалык маалыматтардын 2011 жана 2016 жылдарга киреше
топтоо коэффициенти эсептелген. Эсептөө боюнча дифференцирлөө 2011 -жылы - 0,218, а
2016- жылы 0,247 түзгөн, б.а. жогорулаган. Ошол эле мезгилде, калктын категорияларынын
жалпы кирешелеринин бөлүштүрүүдө ар түрдүүлүгүнүн дифференцирлөөнү Лоренц
кыйшыгы аркылуу графикадан көрсөк болот.

Лоренц кыйшыгы аркылуу графика жалпы кирешенин жана биздин мамлекеттеги уй-
булөлөрдүн жалпы кирешесинин үлүшүн 2011 жана 2016 жылдарга табице 7 эсептелген.

Таблица 7. Лоренц кыйшыгын түзүү үчүн эсептөө көрсөткүчтөрү*

Калктын социал- дык группасы	Калктын үлүшү, (X _i)%	Жалпы киреше- лердин, үлүшү (y _i)	Эсептөө көрсөткүчтөрү	
			(cum x _i)	(cum y _i)
	2011 жыл			
1	25	7,6	25	7,6
2	50	16,1	50	23,7
3	75	25.3	75	49

4	100	51,0	100	100
Жалпы:	100	100		
2016 жыл				
1	25	12,8	25	12,8
2	50	18,4	50	31,2
3	75	29,1	75	60,3
4	100	39,7	100	100
Жалпы:	100	100		

*Булак: автордун эсептөөсү

2-суреттө көргөзүлгөн графиктин маалыматында 2016-жылдагы калктын категориясынын ортосундагы дифференцирлөө төмөндөгөн. Бул 2 кыйшык багыттагы сызыкта байкалат, б.а. биссектрисага кыйшык канчалык жакын болсо, ошончолук калктын категориялар ортосундагы дифференцирлөө жогору.

Мындан сырткары, калктын кирешелер дифференцирлөө менен бөлүштүрүүдө Джини индекси колдонулат.

Джини индекси геометриялык фигуранын аянтына негизделип чыгарылган жана төмөндөгүнү түзгөн:

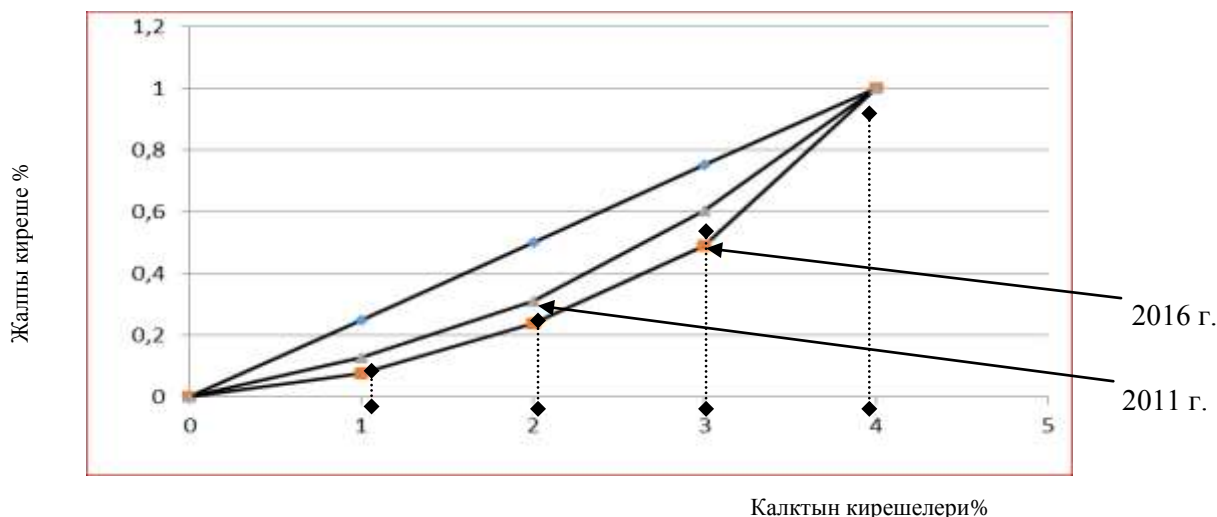
$$Q_{2011}=0,1275; Q_{2016}=0,11425, (3)$$

Джини коэффициентин колдонуу менен алынган кирешелерди дифференцирлөө жыйынтыктарында оң динамика байкалат. Бул көрүнүш экономикалык чөйрөдө белгилүү бир жакшыртуу жана өнүктүрүү боюнча иштерди кылгандыгы байкалат. Ошолордун катарына кичи жана орто бизнести уюштурууну жана өнүктүрүүнү кошсок болот.

Жыйынтыгында, Тажикистандын калкынын кирешелеринин тортолуу коэффициентин Лоренц боюнча эсептөөдө, Джини индексинде, төмөндөгүдөй тыянакка келсек болот:

- кирешелердин теңсиздиги, өндүрүү, бөлүштүрүү жана керектөө чөйрөсүндөгү коомдун ар бир мүчөсүнүн объективдүү абалынын өзгөчөлүктөгү объективдүү фактору катары санасак болот;

- азыркы шартта калктын тапкан кирешелеринин белгилүү трансформацияланышы - алардын ар түрдүүлүгү көбөйгөндүгү, түзүмү татаалдашкандыгы кирешелердин теңсиздигине алып келген.

Сурет 2. - Тажикистан Республикасынын 2011-2016ж. мисалындагы Лоренц кыйшыгы (автор түзгөн)

ИДПнын жана эмгек акынын өсүү динамикасын карасак табл. 8 көргөзүлгөндөй 2010-2015-жылдардагы статистикалык маалыматтарга таянып эмгек акынын үлүш тенденциясы 2010-жылда 14,30% 2015-ж. 17,23% жогорулатылган. Иште 2020-жылга чейинки прогноздук эсептөөлөр чыгарылган. Эсептөөлөргө таянсак 2020-ж. 18,31% жетет деген божомолдоолор бар (сурет 3).

Таблица 8. ИДП менен жалданма жумушчулардын эмгек акысынын катышы (млн. сомони)*

	ИДП базар баасында	Жалданма жумушчулар	Жалданма жумушчулардын
--	--------------------	---------------------	------------------------

Жылдар		эмгек акысы	эмгек акысы менен ИДПнын катышы, %
Фактылык маалыматтар*			
2010	24707,1	3534,3	14,30
2011	30071,1	4203,1	13,98
2012	36163,1	5241,4	14,49
2013	40525,5	6452,3	15,92
2014	45606,6	7658,4	16,79
2015	48408,7	8338,9	17,23
Прогноз			
2016	54527,2	9463,9	17,35
2017	59369,8	10480,1	17,65
2018	64211,4	11497,2	17,91
2019	69053,6	12514,3	18,12
2020	73895,4	13531,7	18,31

*Булак: автор таянган маалыматтар- Национальные счета Республики Таджикистан. - Душанбе: АСПРТ, 2016. - С. 28.

Түз сызыктуу функциянын жардамы менен өткөрүлгөн аппроксимациянын тактык өлчөмү эсептердин туура жана так өткөрүлгөнүн тастыктайт.

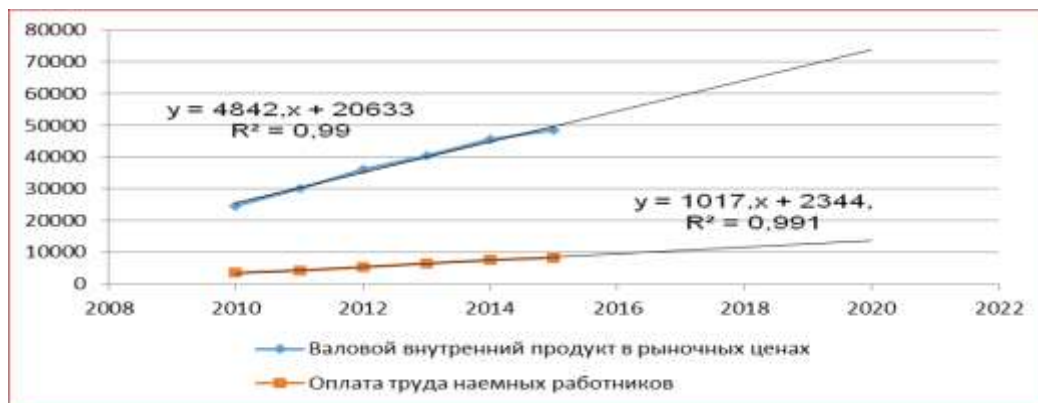
ИДПнын көз карандылыгынын барабардыгы:

$$y = 4842, x + 20633, \quad R^2 = 0,99, \quad (4)$$

Эмгек акы көз карандылыгынын барабардыгы:

$$y = 1017, x + 2344, \quad R^2 = 0,99, \quad (5)$$

Өткөрүлгөн анализ ИДПнын жана жалданма жумушчулардын эмгек акысынын катышынын эске алат. Бул учурда, биздин көз карашыбызда, бюджеттик кризистик шартта кирешени мамлекеттик жөнгө салуунун негизги каражаттарынын трансферттерин эске алуу зарыл.

Сүрөт 3. - ИДПнын жана жалданма жумушчулардын эмгек акысынын катышынын диаграммасы (автор тарабынан түзүлгөн)

Бул изилдөөнүн жыйынтыгы авторго төмөнкү корутундуларды жана сунуштарды иштеп чыгууга көмөктөшөт:

1. Диссертациялык жумуштун өзгөчө орду калктын кирешелеринин түзүлүүсүн жана пайдалануунун ар кандай ыкмаларын үйрөтүү болуп саналат. Базар шартында калкты иш менен камсыз кылууга экономикалык факторлор башкача айтканда экономикалык, саясий жана социалдык себептер таасир кылат. Изилдөөнүн жыйынтыгында эмгек чөйрөсүндөгү кризис курчуй берет деп көрсөткөн. Ата мекендик ички эмгек рыногун түзүү маселелери азыркы учурда, мамлекеттин жөнгө салуучу милдеттенмелерисиз чечүү мүмкүн эмес. Мамлекет натыйжалуу иш менен камсыз кылуу үчүн иш берүүчүлөр, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жана кесиптик бирликтердин өз ара маанилүү ролдорду ойнойт. Биздин изилдөдө жумуш менен камсыз кылуу өндүрүш чөйрөсүн өнүктүрүп түзүү аркылуу чечүүчү көйгөйлөр талкууланды. Мамлекет тарабынан жүргүзүлүп жаткан экономикалык саясат эмгек рыногун-

да активдүү болууга милдеттүү. Бул кошумча жумуш орундарын пайда кылуу, коомдук иштерге тартуу, даярдоо жана окутуу багыттарын камсыз кылууга тиешелүү.

2. Калктын кирешелерди калыптандыруу жана пайдалануусунда методикалык талдоонун негизинде кирешенин негизи катары экономикалык байланыштардын мааниси ачып көрсөтүлгөн. Экономикалык байланыштардын түрү боюнча, ар бир үй-чарбасынын жана алардын керектөө кирешелери, улуттук эсептин (УШС) системасын талдоо жана пайдалануукаралган. Изилдөөдө калктын кирешелеринин түзүлүүсүндө жана пайдалануусун эсептөөдө экономикалык-статистикалык методологиясын пайдалануу товар жана кызмат рыногунда кыйла так тыянактарга жана болжолдоолорду иштеп чыгуу үчүн мүмкүндүк берет. Мындай изилдөөлөр рыноктук экономиканын масштабын жана динамикасын керектөө камылгаларга жана кызматкөрсөтүүдө негизги себеп болуп турат.

3. Диссертациялык иштин өзгөчө ордун калктын кирешелеринин түзүүсү жана пайдалануунун өзгөчөлүктөрүн изилдөөгө көңүл бөлүнгөн. Автордун пикиринде калктын кирешелеринин түзүлүүсү жана пайдалануусунун өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөр болуп саналат:

- Тажикстанда кирешелердин түзүлүүсү жана колдонуу мүмкүнчүлүгүалардын экономикалык мазмунунун негизинде ишке ашырылат жана анын пайда болушу, жөнгө салууну жана контролдоону чектейт;

- өз кирешелерин жашыруу, салыктардан качууга салым кошуу, салык системасынын кемчиликтерин көмүскө экономика жабыр тарткан калктын кирешелеринин, түзүү жана колдонуу. Көмүскө экономиканын койгойунун озгочолугу Тажикстанда калктын көмүскө кирешеси 1994-жылдан бери, статистика органдары тарабынан кирешенин курамына киргизилген эмес. Мындан тышкары, аларды аныктоо жана юридикалык жактарды каттоо жөнүндө ыкмасы киреше түзүмүндө аткарылган эмес. Тажикстанда, жашыруун киреше 67% га чейин киреше түзүмүндө өз үлүшүн көбөйтөт, алар ишке акы төлөөгө тиешелүү болуп саналат;

- ар кандай киреше түрлөрү пайда болуп башкача айтканда, менчик кирешеси, кайрадан жасалган киреше, мүлктүк киреше, жеке комочу чарба кирешеси (ЖКЧ), ишкердик кирешеден түшкөн кирешенин наркы жыл сайын көбөйүп, алардын үлүшү жалпы кирешенин көбөйтүп келет. Бизнес кирешесин жогорулатуу рынок мамилелеринин сырткы көрүнүшүн аныктоочу, өз кирешесин пайда кылган калктын активдүү катышуусун көрсөтөт;

- калктын кирешелеринин түзүү жана пайдалануу менчик өзгөргөн шарттарда калкка коомдук жана экономикалык укуксуздукту алып келет. Республика боюнча жылдык орточо Джини коэффициенти 0,11425 тузот. калктын номиналдык кирешесин көбөйтүү түрүндө оң коомдук-экономикалык абалды тузуу түп-тамырынан коомдун катмарлашууну өзгөртүү болуп саналат.

4. Автор тарабынан жашоо-турмуштун сапаты түшүнүгү иштелип чыккан жана анын көп кырдуу маселе экендиги аныкталып, жашоо сапаты боюнча бирдиктүү методологиялык көрсөткүч жок экендиги аныкталган. Сапаттуу турмуш деңгээлин аныктоо көрсөткүчтөрү негизги үч топко бөлүнгөн:

- калктын материалдык жыргалчылыгынын индикаторунун көрсөткүчтөрү;
- адамдык өнүгүүнү мүнөздөөчү көрсөткүчтөр;
- адамдын ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгүн мүнөздөөчү көрсөткүчтөр.

Бүгүнкү күнгө чейин, расмий статистика жашоо деңгээлине сапаты жана чыныгы көрүнүштү чагылдырбайт. Бул калк тарабынан алынган реалдуу кирешелеринин боюнча жарактуу жана ишенимдүү маалыматтардын жоктугу менен шартталган. Мындан тышкары, жалпы калк үчүн кошумча киреше эсеби жок, башкача айтканда, "Көмүскө экономикада" менен "Көмүскө киреше". Жарым-жартылай бул маселени чечүү үчүн укуктук абалда "көмүскө экономиканын" укуктук көмөк шарттарын түзүү зарыл.

5. Диссертациялык изилдоодо автор Тажикстан Республикасынын мамлекеттик жараттарды түзүүнүн жана пайдалануунун учурдагы абалын баалайт. Каржылык киреше жана чыгашалардын пайда болуусун жана жөнгө салуудагы көзөмөлдөө өзгөчөлүктөрүн карайт. Калктын кирешелеринин тенсиздик тез темп менен өсүп жаткан рыноктук шарттарга жараша алар үчүн камылгаларга, кызмат көрсөтүүлөргө жана баанын керектөөнүн, таасирин тий-

гизет. Демек, калк жашоо минимумунун төмөн киреше табышат. Мындайча айтканда, алар зарыл болгон камылгаларды жана тамак-аш сатып алууга гана киреше сарпташат.

6. Диссертациялык иште рынок экономикасына карата калктын кирешесин жөнгө салуунун институтционалдык механизмдерин карайт, анын ичинде - төрт звеналык механизмди түзүүнү карайт, алар ички фирмалык, базардык, мамлекеттик жана комусколук механизмдери. Приоритетүү коомдук кирешелерди жөнгө салуу үчүн жогоруда шилтемелер механизмдерден, мүлктүк мамилелерге көз каранды. Бул башкаруу-командалык экономика, чечүүчү ролу киреше мамлекеттик механизм менен ойноп жатканын белгилей кетүү керек. Менчиктин ар түрдүүлүгү боюнча базар экономикасы, кирешелерди жөнгө салуу механизм мин үч баскычтуу мүнөзгө татыктуу.

7. Диссертациялык иште автор тарабынан кирешелерди түзүү механизмдерин изилдөө далилденген жана экономикалык модели сунушталган. Киреше механизми боюнча үч баскычтуу структурасы, экономикага учурдагы шарттарда, анын иштеп чыгуу жана түрү өзгөртүү багыттарын изилдеп жүрүшүндө аныкталган негизделет. Жаңы түзүлгөн нарк бөлүштүрүү, бул мамилелердин субъекттери ортосунда түзүлгөн коомдук-экономикалык мамилелерге негизделген калктын кирешелеринин түзүү механизми, жана аны түзүүнүн баскычтарда аларды тездик менен камсыз кылат. Калктын кирешелерин түзүү үчүн бул мамилелерди аткаруу административдик, экономикалык жана таныштыруу жолдору, мыйзамдуу ыкмаларды колдонууга негизделген.

8. Диссертациялык иште негизги орунду Тажикистандагы жакырчылыктын негизги себептеринин факторлору чектелген санда төмөн ишке орношуусу калктын жетишсиз жумуш менен камсыз болушу рынок экономикасынын шартында негизги карама-каршылыктардын бири болуп калды. Бул карама-каршылыкты жөнгө салуу боюнча башкы ролу жумушсуз үчүн жумушчу орундарын түзүүгө басым жасоо менен, өндүрүштүк дараметин өнүктүрүү талап кылынат. Жогоруда көрсөтүлгөн карама-каршылыктар, жашоо кирешелерин жана сапатын жогорулатуу үчүн негизги шарт катары кызмат кыла алат.

9. Диссертациялык иштин жыйынтыгы менен аналитикалык ыкмаларды колдонуп, эл аралык рейтингде адамдын өнүгүү индекси боюнча Тажикстан Республикасы дүйнөлүк коомчулукка 187 өлкөнүн ичинен 133-орунду ээледі экенин көрсөттү. Жалпысынан алганда, кирешелерин жогорулатууга жана алардын жашоо-турмуш сапатын жакшыртууга салым кошуу, улуттук экономикада оң динамикасын көрсөтөт башына ИДП өсүш арымынын адамдын өнүгүү индекси жогору чен, деп аныкталат. Мындан тышкары, диссертациялык иште, Тажикстанда адам дараметин өнүктүрүүгө сактоого олуттуу себеп негиздейт. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- экономиканын көпчүлүк тармактарында аз эмгек акы;
- мектептерде жана жогорку окуу жайларда окутуунун учурдагы даражасын канааттандыраарлык эмес;
- кээ бир мамлекеттик органдар тарабынан каржылык жардам изилдөөлөрдүн жоктугу;
- билим берүү жана илимдин начар каржылануусу.

10. Изилдөөнүн негизинде автор жаңы жумушчу орундарын сактоо жана түзүү үчүн шарттарды түзүү негизги интегралдык коомдук саясатты иштеп чыгуу болду. Ошондуктан, улуттук кирешени бөлүштүрүүдө натыйжалуу коомдук саясатты аркылуу экономикага мамлекеттик кийлигишүүнү талап кылуу зарыл. Автор өлкөнүн өнүгүшүнүн бул этабында коомдук саясат, ар дайым кайсы бир максаттарга жетип жок, деп эсептейт. Мамлекет тарабынан коомдук колдоонун натыйжалуулугун жогорулатуу зарыл. Өнүккөн чаралар сөзсүз түрдө акысыз медициналык жардамдын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылууга, маданият, билим берүү жана кадрларды коомдук шарттарда өзүн-өзү жакшыртуу тармагындагы кызматкерлер үчүн адеп-ахлактык жана материалдык стимулдарды жакшыртуу аркылуу барат.

Илимий иштин практикалык мааниси иштелип чыккан жоболордун иш жүзүндө колдонуу башкаруучулук чечимдердин күчүнүн даражасы боюнча жашоо сапатын, оң

таасирин жогорулатуу жана тиешелүү мамлекеттик жана коомдук-экономикалык органдарынын иш-чаралар натыйжалуулугун жогорулатат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫККА ЧЫККАН ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Рахимов Г.М. Воздействие финансового кризиса на доходы трудовых мигрантов Республики Таджикистан [Текст]/ М.В. Калемуллоев, Г.М. Рахимов// Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия экономических наук. - Душанбе: Сино, 2013. № 2/6 (120) - С. 32-36.

2. Рахимов Г.М. Дифференциация доходов населения в условиях переходной экономики [Текст]/ Г.М. Рахимов// Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия экономических наук. - Душанбе: Сино, 2012. № 2/4 (89). - С. 107-113.

3. Рахимов Г.М. Доходы населения: понятие, структура и неравномерность распределения доходов в обществе [Текст]/ Г.М. Рахимов// Вестник Российско-Таджикского (славянского) университета (научный журнал). Серия экономика. - Душанбе: РТСУ, 2012. № 2 (37) - С. 155-162.

4. Рахимов Г.М. Институциональное положение формирования и использования доходов населения [Текст]/ Р.У. Ульмасов, Г.М. Рахимов// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, Таджикистан и современный мир. - Душанбе: ГУП «Таджикдипсервис», 2017. № 2 (57) - С. 106-119.

5. Рахимов Г.М. Механизм формирования доходов населения в современных условиях [Текст]/ С.Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев, Г.М. Рахимов// Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2016. № 2/9 (218) - С. 228-236.

6. Рахимов Г.М. Определение и источники формирования доходов населения в переходной экономике [Текст]/ Г.М. Рахимов, Б. Мирзоев// Вестник Таджикского аграрного университета имени Ш. Шотемура, Кишоварз (земледелец) (теоретический и научно-практический журнал). Серия общественные науки. - Душанбе: Мехргон ТАУ, 2012. № 2 (54). - С. 74-76.

7. Рахимов Г.М. Рынок труда и занятости как фактор приумножения доходов населения [Текст]/ Г.М. Рахимов// Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии (научный журнал). - Москва: ИП Лукин А.С., 2017. № 11 (11). - С. 110-117.

8. Рахимов Г.М. Роль доходов трудовых мигрантов в социально-экономическом положении Таджикистана [Текст]/ Г.М. Рахимов// Экономика и предпринимательство (научный журнал). - Москва: Омега, 2017. № 8 (14). - С. 77-92.

9. Рахимов Г.М. Проблемы формирования и использования денежных доходов населения [Текст]/ Г.М. Рахимов// Международный журнал гуманитарных и естественных наук. - Новосибирск: ИНФАР-М, 2017. № 9 (10). - С. 115-125.

10. Рахимов Г.М. Доходы трудовых мигрантов и их роль в повышении уровня жизни населения в Республике Таджикистан [Текст]/ Г.М. Рахимов// Известия Ошского государственного университета (научный журнал). - Ош: 2017. № 11 (7). - С. 180-191.

11. Рахимов Г.М. Рынок труда и социальные проблемы общества: вопросы гармонизации и пути их решения [Текст]/ Г.М. Рахимов// Известия ВУЗов Кыргызстана (научный журнал). - Бишкек: 2017. № 8 (9). - С. 120-136.

12. Рахимов Г.М. Институциональные основы формирования и использования доходов населения [Текст]/ С.Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев, Г.М. Рахимов// Вестник Киргизского государственного университета им. Ж. Баласагына (научный журнал). - Бишкек: 2017. № 11 (8). - С. 226-239.

13. Рахимов Г.М. Некоторые аспекты формирования доходов населения в Республике Таджикистан [Текст]/ Г.М. Рахимов// Материалы международной научно-практической конференции «Проблемы повышения уровня жизни населения в Российской Федерации» (27-28 ноября 2017, г. Воронеж).- Воронеж: ВГУ, - С. 88-96.

14. Рахимов Г.М. Социальные трудовые отношения в условиях глобализации [Текст]/ А.А. Мирзоалиев, Г.М. Рахимов// Материалы республиканской научно-практической конференции «Основные проблемы развития региональных интеграционных группировок и участие Республики Таджикистан в них» (27 октября 2017, г. Душанбе). - Душанбе: ИПС, - С. 110-112.
15. Рахимов Г.М. Институциональные аспекты вторичной занятости населения [Текст]/ Г.М. Рахимов// Материалы республиканской научно-практической конференции «Проблемы повышения доходов населения в Республике Таджикистан» (25 ноября 2012, г. Душанбе).- Душанбе: РТСУ, - С. 78-85.
16. Рахимов Г.М. Вторичная занятость как особая форма доходов населения [Текст]/ Г.М. Рахимов// Материалы второй международной научно-практической конференции «Тенденции развития экономики и высшего образования в условиях глобализации» (23- 24 мая 2014, г. Душанбе). - Душанбе: ООО «Сумани Кудрат», 2014. - С. 331-335.
17. Рахимов Г.М. Роль рынка труда в решении социальных проблем общества [Текст]/ А.А. Мирзоалиев, Г.М. Рахимов// Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научный журнал) Серия экономических наук. - Душанбе: Тоҷир, 2017. № 3/4 (12) - С. 35-52.
18. Рахимов Г.М. Социально-трудовые отношения в условиях глобализации [Текст]/ Р.У. Ульмасов, Г.М. Рахимов// Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Организационно-экономическое формирования и развитие инновационной экономике» (19 мая 2017, г. Душанбе). - Душанбе: РТСУ, - С. 78-85.
19. Рахимов Г.М.. Институциональный механизм формирования и использования доходов населения [Текст]/ Р.У. Ульмасов, Г.М. Рахимов// Материалы международной научно-практической дистанционной конференции «Устойчивое развитие инновационной экономики в Таджикистане и Польше» (23- 24 декабря 2016, г. Душанбе). - Душанбе: ООО «Сумани Кудрат», 2016. - С. 76-82.
20. Рахимов Г.М. Особенности формирования и использования денежных доходов населения [Текст]/ А.А. Мирзоалиев, Г.М. Рахимов// Материалы VI-ой международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы бухгалтерского учета, анализа и аудита». (19-20 мая 2017, г. Душанбе). - Душанбе: ОИПБА, - С. 178-184.
21. Рахимов Г.М. Социальное партнерство в системе регулирования социально-трудовых отношений [Текст]/ Р.У. Ульмасов, Г.М. Рахимов// Материалы VI-ой международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы бухгалтерского учета, анализа и аудита». (19-20 мая 2017, г. Душанбе). - Душанбе: ОИПБА, - С. 223-232.
22. Рахимов Г.М. Экономика: учебное пособие [Текст]/ М.К. Файзуллоев, Г.М. Рахимов. - Душанбе: РТСУ, 244 с.

Рахимов Гайрат Махмадюновичтин 08.00.05 - Экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономикалык илимдеринин кандидаты илимий даражага изденүү үчүн “Базар экономикасынын шартында калктын кирешелеринин түзүлүүсүнүн жана иштетүүсүнүн уюштуруу-экономикалык механизми” (Таджикистан Республикасынын материалында) аттуу темадагы диссертациялык иштин

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: калктын кирешелери, калктын кирешелеринин түзүлүүсү, калктын кирешелери иштетилүүсү, калктын кирешелери мамлекеттик жөнгө салуу, калктын жашоо деңгээли, калктын кирешелери түзүлүүсүн механизми, калктын кирешелеринин структурасы.

Изилдөө объектиси Изилдөөнүн объектиси болуп Тажик Республикасынын калкынын жашоо деңгээлин көтөрүү үчүн акчалай кирешелерин түзүлүү жана иштетүү процесстери жана аларды жөнгө салуу механизмдери.

Изилдөөнүн предмети болуп базар экономикасынын шартында акчалай кирешелерин түзүлүү жана иштетүү процесстеринин теориялык, методологиялык, социалдык жана экономикалык топтомдору эсептелет.

Изилдүүнүн илимий жанылыгы заманбап шарттардагы калктын социалдык-экономикалык жыргалчылык жашоосунун жакшыртуу стратегиясынын приоритеттүү багыттары катары атайын белгилөөдө кирешелерди жана калктын жашоо деңгээлин жогорулатууда теория-методологиялык негиздерди иштеп чыгуу жана аны ишке ашыруу эсептелет. Илимий жаңылыктын эң негизгилерине төмөндөгүлөрдү киргизсек болот:

- калктын кирешелери экономикалык мааниси ачылган. Автордун оюу боюнча калктын кирешелери бир тараптуу эмес, жалпы эки тараптуу экономикалык мамилелерде каралаган: биринчиси жаңы түзүүдөгү бааны бөлүштүрүү болсо, экинчиси акчалай каражаттын көлөмү катары каралган;

- экономикалык мамилелер субъектилери конкреттештирилген, кирешелерди бөлүштүрүү мамилелери түзүлгөн жана субъекттердин түзүмүнө жараша өзгөчөлүгү көргөзүлгөн: калк категориясы - индивидуумдар, калк - ишкана, калк - мамлекет;

- калктын кирешелеринин түзүлүүсүнүн механизмдеринин өзгөчөлүгү аныкталган, базар экономикасынын шартында кирешени көбөйтүү үчүн эмгек базары жана жумуш менен камсыздоо негизги фактору катары каралган, мындан сырткары калктын жашоо шартын түзүүдөгү жашоонун деңгээли жана сапаты такталган;

- экономикалык мамилелерде калктын кирешелеринин түзүлүүсүнүн механизмдеринин колдонуусунун методдору, ыкмалары, нормалары дана эрежелер топтомдору илимий негизделген жана сунушталган жана ошол механизмдин мааниси аныкталган, өзгөчөлүгү белгиленген, теориялык модели сунушталган;

- Тажик Республикасынын калкынын кирешелеринин мамлекеттик жөнгө салуу институтционалдык базадагы негизги багыттары негизделген. Алар калктын кирешелерине таасирин тийгизүүчү маанилүү методдорду, формаларды, аспаптарды өзүнө камтыйт;

- Таджикистандын экономикасында экономиканын өсүү темпи менен адамзаттын өсүү деңгээлинин ортосунда көрүнүктүү жарака орун алгандыгы аргументтештирилген, акыркы 10 жылдагы реалдуу ИДПнын позитивдүү өсүү тенденциясы мамлекеттеги жана региондогу калктын жашоо деңгээлин оң трансформациялоону толук камсыздай албагандыгын айгинелейт;

Тажик Республикасындагы калктын жашоо деңгээли жана калктын жанга эсептелген ИДПнын, орточо номиналдык айлык акы, жана жумуш менен камсыз болуу көрсөткүчтөрүнүн өз ара байланышкан экономика-математикалык модель иштелип чыккан.

Колдонуу областы. Диссертациялык иште заманбап шартта калктын жашоо деңгээлинин жана кирешелерди жогорулатуу көйгөйлөрүн чечүүгө багытталган теориялык жоболор илимий негизделген жана практикалык сунуштар берилген жана Республикалык жана жергиликтүү деңгээлде колдонулат. Мындан сырткары, мамлекеттик статистикалык органдарга калктын акчалай кирешелерин түзүмүн жана деңгээлин аныктоодогу маалыматтарда толуктайт жана тактайт.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Рахимова Гайрата Махмадюнововича на тему «Организационно-экономический механизм формирования и использования доходов населения в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан)» представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 - экономика и управление народным хозяйством (экономика труда)

Ключевые слова: доходы населения, формирование доходов населения, использование доходов населения, государственное регулирование доходов населения, уровень жизни населения, механизм формирования доходов населения, структура доходов населения.

Объектом исследования является процесс формирования и использования денежных доходов населения и разработка механизма их регулирования как одного из элементов улучшения качества жизни населения Республики Таджикистан.

Целью исследования является изучение вопросов формирования и использования доходов населения, разработка механизма их распределения, выработка научно-практических рекомендаций его регулирования в новых социально-экономических условиях.

Предметом исследования является комплекс теоретических, методологических, социальных и экономических отношений в процессе формирования и использования денежных доходов населения в условиях рыночной экономики.

Научная новизна исследования заключается в разработке теоретико-методологических основ и анализа доходов и уровня жизни населения в контексте выбора приоритетных направлений реализации стратегии повышения социально-экономического благосостояния населения в современных условиях. К наиболее важным результатам, представляющим научную новизну исследования, относится следующее:

- раскрыто экономическое значение доходов населения. По мнению автора, доходы населения рассматриваются не с одной стороны, а в целостности, свойственных им двух сторон, то есть экономических отношений, формирующихся при распределении вновь созданной стоимости и объема денежных средств;

- выявлены особенности механизма формирования доходов населения, а также исследован рынок труда и занятость как фактор приумножения доходов населения в условиях развития рыночных отношений, а также уточнены уровень и качество жизни, рассматривающиеся как соотношение доходов и расходов, позволяющие создать необходимые условия для жизнедеятельности населения;

- обоснованы основные направления институциональной предложено и научно обосновано использование механизма формирования доходов населения, обусловливаемое как совокупность методов и способов, норм и правил рассмотрения экономических отношений, а также выявлена сущность данного механизма, выделены его особенности и предложена его теоретическая модель;

- обоснованы основные направления институциональной базы государственного регулирования доходов населения в Республике Таджикистан, предусматривающие важнейшие методы, формы и инструменты, влияющие на доходы населения;

- разработана экономико-математическая модель, характеризующая взаимосвязь показателей уровня жизни населения на основе оценки воздействия на уровень жизни и ВВП на душу населения, среднемесячной номинальной заработной платы, а также уровня занятости населения в Республике Таджикистан.

Область применения: полученные конкретные результаты исследования позволят эффективно решать проблемы повышения доходов и уровня жизни населения страны в современных условиях и могут быть использованы для совершенствования механизма формирования доходов населения и его оценки, как на республиканском, так и местном уровнях, а также для дополнения и уточнения методических рекомендаций органов государственной статистики по определению уровня и структуры денежных доходов населения.

SUMMARY

dissertational work of Rakhimov Gayrat Makhmadunusovich on the theme "Organization and economic mechanism of formation and use of incomes of the population in the conditions of market economy (on the materials of the Republic of Tajikistan)" presented for the search for the scientific degree of candidate of economic sciences on specialty 08.00.05 - economic and management of the people economy (labor economics)

Keywords: incomes of the population, formation of incomes of the population, use of incomes of the population, state regulation of incomes of the population, a standard of living of the population, the mechanism of formation of incomes of the population, the structure of incomes of the population.

The object of the study is the process of formation and use of money income of the population and the development of a mechanism for their regulation as one of the elements of improving the quality of life of the population of the Republic of Tajikistan.

The purpose of the study is to study the issues of the formation and use of income of the population, the development of a mechanism for their distribution, the development of scientific and practical recommendations for its regulation in the new socio-economic conditions.

The subject of the study is a set of theoretical, methodological, social and economic relations in the process of formation and use of money income of the population in a market economy.

The scientific novelty of the research is the development of theoretical and methodological foundations and analysis of incomes and living standards of the population in the context of the choice of priority directions for implementing the strategy for increasing the social and economic well-being of the population in modern conditions. The most important results, representing the scientific novelty of the study, include the following:

- The economic significance of the income of the population is revealed. In the opinion of the author, the income of the population is considered not on the one hand, but in the integrity inherent in them of the two sides, that is, the economic relations that form when the newly created value and amount of money are distributed;

- features of the mechanism of the population's income generation are revealed, as well as the labor market and employment as a factor of increasing the incomes of the population in the conditions of the development of market relations, and the level and quality of life that are considered as a ratio of incomes and expenditures that allow creating the necessary conditions for life- of the population;

- substantiated the main directions of the institutional proposed and scientifically justified the use of the mechanism of formation of income of the population, determined as a set of methods and methods, norms and rules for the consideration of economic relations, as well as the essence of this mechanism, its features and its theoretical model;

- substantiated the main directions of the institutional base of state regulation of the incomes of the population in the Republic of Tajikistan, providing for the most important methods, forms and instruments affecting the incomes of the population;

- developed an economic and mathematical model that characterizes the interrelation between the indicators of the standard of living of the population on the basis of an assessment of the impact on the standard of living and GDP per capita, the average monthly nominal wage, and the level of employment in the Republic of Tajikistan.

Degree of use: of the dissertation research. In the dissertation research is scientifically grounded theoretical positions and practical recommendations that will effectively solve the problems of increasing the incomes and living standards of the country's population in modern conditions. The practical significance of the dissertation research is that its main provisions can be used to improve the mechanism of income generation and its evaluation both at the national and local levels, as well as to supplement and refine the methodological recommendations of state statistics bodies to determine the level and structure money incomes of the population.

Подписано к печати 23/12/2017
Формат 60x84 /16. Бумага офсетная.
Тираж 100 экз. Объем 1,5 п.л. Заказ № 215

Отпечатано в типографии «Точир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти, ½